

ผูกขาดความรู้เพื่อเอาเปรียบประเทศโลกที่สามและชุมชนท้องถิ่น อย่างไรก็ตามขณะนี้ได้มีประเทศต่าง ๆ หลายประเทศที่กำลังพัฒนาการให้ความคุ้มครองภูมิปัญญาท้องถิ่นภายในระบบทรัพย์สินทางปัญญา

ตัวอย่างเช่น ร่างกฎหมายว่าด้วยการเข้าถึงทรัพยากรชีวภาพของบราซิล และกรอบกฎหมายเกี่ยวกับสิทธิในทรัพยากรชีวภาพของเอธิโอเปีย ได้ระบุว่า ชุมชนพื้นเมืองและเกษตรกรที่ได้สร้างนวัตกรรมตามวิถีและแบบแผนของเขาเองไม่ควรที่จะถูกละทิ้งจากการครอบครองคุ้มครองตามระบบ "ทรัพย์สินทางปัญญา" กรอบกฎหมายของประเทศทั้งสองจึงได้ให้การรับรองสิทธิในทรัพย์สินทางปัญญาให้แก่เกษตรกรและชุมชน

ประเทศทั้งสองได้ให้ฐานะของความรู้แบบพื้นบ้านมีฐานะเช่นเดียวกับเทคโนโลยีสมัยใหม่ พันธุ์พืชที่เกษตรกรและชุมชนได้รักษาและพัฒนามายาวนานในอดีตได้รับการคุ้มครองแจกเช่นเดียวกับพันธุ์พืชที่บริษัทต่าง ๆ ปรับปรุงขึ้นมา ในแง่ "ชุมชน" จึงได้รับสิทธิพิเศษ (Exclusive Right) เช่นเดียวกับที่ บริษัทต่าง ๆ ได้รับ

การให้สิทธิตามกรอบของ "ระบบทรัพย์สินทางปัญญา" ที่เกิดขึ้นในเอธิโอเปีย และบราซิล และขณะนี้ได้ถูกนำไปขยายผลในกลุ่มประเทศ "Andean Pact" และกลุ่มประเทศ "Southern African Development Community" นั้น ในด้านหนึ่งถือเป็นการขยายกรอบแนวความคิด "ทรัพย์สินทางปัญญา" ของตะวันตกให้ยอมรับสิทธิของ "ชุมชน" และขยายการคุ้มครองไปสู่ "ความรู้ดั้งเดิม" ไปพร้อม ๆ กัน อย่างไรก็ตามในอีกด้านหนึ่งก็ได้ตั้งคำถามใหม่ๆ ให้เกิดขึ้นด้วยเช่นกัน¹⁷ เช่น

- 1) การให้สิทธิในทรัพย์สินทางปัญญาแก่ชุมชน จะเป็นการผูกขาดหรือกีดกันชุมชนอื่นที่จะใช้ประโยชน์หรือไม่
- 2) การยอมรับในระบบสิทธิในทรัพย์สินทางปัญญาข้างต้นจะนำไปสู่การยอมรับระบบสิทธิบัตรในสิ่งมีชีวิตหรือไม่
- 3) ระบบทรัพย์สินทางปัญญาดังกล่าวในที่สุดแล้วจะเป็นการนำเอาความรู้พื้นบ้านและความรู้แบบดั้งเดิมเข้ามาเป็น "สินค้า" ดังเช่นระบบทรัพย์สินทางปัญญาหรือไม่

คำถามเหล่านี้ เป็นคำถามในเชิงสร้างสรรค์มากกว่าจะมีเจตนาทำลายกระบวนการพัฒนากฎหมายของประเทศดังกล่าวข้างต้น ทั้งนี้เนื่องจากในทางปฏิบัติแล้ว กระบวนการร่างกฎหมายส่วนใหญ่ของประเทศต่าง ๆ ล้วนอยู่ระหว่างการดำเนินการ หรืออยู่ระหว่างการทดลองนำมาใช้ ซึ่งอยู่ในวิสัยที่จะปรับปรุงให้มีความสมบูรณ์ยิ่งขึ้นได้

¹⁷ วิฑูรย์ เลี่ยนจำรูญ "การเรียกร้องสิทธิชุมชนท้องถิ่นในระดับสากล" ในหนังสือ "สารคดีแห่งสิทธิชุมชน", 2541

2.2 การเพิ่มเงื่อนไขในระบบทรัพย์สินทางปัญญาเดิม ให้เอื้อต่อการรับรองภูมิปัญญาท้องถิ่น¹⁸

ประเทศไทย อินเดีย และฟิลิปปินส์ ได้ร่างกฎหมายคุ้มครองภูมิปัญญาท้องถิ่นในรูปแบบต่าง ๆ ซึ่งมีหลักการหลายประการที่ต้องเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์กับระบบทรัพย์สินทางปัญญาที่มีอยู่เดิม ไม่ว่าจะเป็น กฎหมายสิทธิบัตร หรือกฎหมายคุ้มครองนักปรับปรุงพันธุ์

ตัวอย่างเช่น ร่างกฎหมายของไทย อินเดีย และฟิลิปปินส์นั้น ระบุให้ผู้ยื่นคำขอคุ้มครองพืชพันธุ์ใหม่ต้องแสดงที่มาของฐานพันธุกรรมที่ใช้ ประกอบกับหนังสือยืนยันคำยินยอมของชุมชนที่เป็นเจ้าของพันธุกรรม เป็นต้น

เป็นที่แจ้งชัดว่าบรรษัทข้ามชาติขนาดใหญ่ ซึ่งอยู่เบื้องหลังการผลักดันระบบทรัพย์สินทางปัญญากระแสหลัก จะใช้ความพยายามทุกวิถีทางในการแทรกแซงการดำเนินการของประเทศข้างต้นดังกล่าว ดังที่เมื่อเร็ว ๆ นี้ ประเทศอุตสาหกรรมในยุโรปได้แสดงจุดยืนว่าระบบกฎหมายทรัพย์สินทางปัญญานั้นไม่ควรระบุที่มาขององค์ความรู้และทรัพยากรชีวภาพที่ใช้ โดยอ้างว่าเรื่องดังกล่าวอยู่นอกเหนือข้อตกลงร่วมในอนุสัญญาว่าด้วยความหลากหลายทางชีวภาพ เป็นต้น

ความสัมพันธ์ระหว่างสิทธิภูมิปัญญาท้องถิ่นกับสิทธิตามกฎหมายทรัพย์สินทางปัญญากระแสหลัก จะกลายเป็นประเด็นสำคัญในการต่อรองบนเวทีการประชุมระหว่างประเทศ ในอนาคตอันใกล้

มีบางฝ่ายตั้งข้อสังเกตว่า¹⁹ การพัฒนากฎหมายเพื่อรองรับสิทธิของชุมชนท้องถิ่นและเกษตรกรนั้นจะกระจุกกระจายอยู่ในกฎหมายต่าง ๆ เช่น ในกฎหมายคุ้มครองพันธุ์พืช กฎหมายเกี่ยวกับการส่งเสริมการแพทย์พื้นบ้าน หรือระเบียบเกี่ยวกับการเข้าถึงทรัพยากรชีวภาพ เป็นต้น

อย่างไรก็ตามการบรรจุหลักการของสิทธิดังกล่าวไม่ว่าจะอยู่ในกฎหมายหลายฉบับหรือกฎหมายฉบับเดียวกันก็ไม่ได้มีความสำคัญมากนัก หากมีหลักประกันว่าสิทธิของชุมชนและเกษตรกรจะสามารถถูกบรรจุได้อย่างครบถ้วน และสามารถนำกฎหมายนั้นไปปฏิบัติได้จริง

นอกเหนือจากนั้น การคุ้มครองทรัพยากรชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นยังสามารถแสดงออกในกฎหมายหรือนโยบายอื่นๆ ได้ เช่น ร่างกฎหมายป่าชุมชนในประเทศไทย ซึ่งรับรองสิทธิของชุมชนในการจัดการทรัพยากรต่าง ๆ รวมทั้งทรัพยากรชีวภาพในเขตป่าชุมชน ร่วมกับภาครัฐ หรือกฎหมายและนโยบายเกษตรกรรมในหลายประเทศที่ให้การสนับสนุนเงินทุนแก่เกษตรกรที่ทำเกษตรกรรมที่รักษาความหลากหลายทางชีวภาพไว้ได้ เป็นต้น

¹⁸ วิฑูรย์ เลี่ยนจำรูญ อ่างแล้ว

¹⁹ เช่นระหว่างกรร่างกฎหมายคุ้มครองพันธุ์พืช 2542 มีสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรและผู้แทนจากกฤษฎีกาบางท่านปรารถนาว่ากฎหมายเกี่ยวกับชุมชนน่าจะได้รวบรวมแล้วกรร่างเป็นกฎหมายฉบับเดียวกันเป็นต้น

บทที่ 8

หลักการว่าด้วย
สิทธิชุมชนและเกษตรกรในทรัพยากรชีวภาพ
และภูมิปัญญาท้องถิ่น

บทที่ 8

หลักการว่าด้วย

สิทธิชุมชนและเกษตรกรในทรัพยากรชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่น

การนำเสนอหลักการว่าด้วยสิทธิเกษตรกรและสิทธิชุมชนในทรัพยากรชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นในบทนี้ ได้มาจากการวิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อมูลและบทเรียนเป็นจำนวนมาก ทั้งที่เป็นข้อตกลงระหว่างประเทศ บทเรียนและประสบการณ์ต่าง ๆ จากภายนอก และจากแนวความคิด ประสบการณ์ต่าง ๆ จากภายในประเทศ

ถึงแม้ว่างานวิจัยนี้จะมุ่งสร้างความเข้าใจและพัฒนาหลักการเกี่ยวกับสิทธิเกษตรกรและสิทธิชุมชนซึ่งได้ถูกพัฒนาขึ้นโดยข้อตกลงระหว่างประเทศในองค์การอาหารเกษตรและสหประชาชาติและในอนุสัญญาว่าด้วยความหลากหลายทางชีวภาพเป็นหลัก แต่การนำเสนอในที่นี้ได้ใช้ฐานความคิด บทเรียน และข้อเสนอที่มาจากภายในประเทศและมาจากชุมชนเป็นหลัก โดยจะกล่าวไปแล้วข้อตกลงระหว่างประเทศทั้งสองฉบับนั้นได้วางกรอบและบริบทเกี่ยวกับสิทธิไว้เท่านั้น ส่วนจิตวิญญาณและสาระตะกั่วทั้งหมดนั้นส่วนใหญ่เกิดขึ้นจากข้อเสนอที่มาจากประสบการณ์ภายในประเทศเป็นหลัก

บริบทของปัญหาที่เกี่ยวข้อง

หลักการของสิทธิเกษตรกรและชุมชนในทรัพยากรชีวภาพนั้น ถูกเสนอขึ้นภายใต้บริบทของปัญหาหลัก 4 ประการคือ¹

ประการแรก รัฐและระบบทุนได้เข้ามาแย่งยึดสิทธิของชุมชนและเกษตรกรที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากร (ที่ดิน ป่าไม้ แหล่งน้ำ และทรัพยากรชีวภาพ) และเกษตรกรรมซึ่งแต่เดิมเคยอยู่ภายใต้อำนาจการตัดสินใจของชุมชนออกไปจากมือของเกษตรกรและชุมชน ความขัดแย้งระหว่างเกษตรกรและชุมชนฝ่ายหนึ่งกับรัฐและนักลงทุนฝ่ายหนึ่งจะรุนแรงมากยิ่งขึ้นเป็นลำดับ

ประการที่สอง บรรษัทข้ามชาติและสถาบันวิจัยจากประเทศอุตสาหกรรมได้เข้ามาแสวงหาผลประโยชน์จากการใช้ทรัพยากรชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นจากประเทศโลกที่สามมากยิ่งขึ้น และโดยวิธีการที่ซับซ้อนเพื่อรองรับการเติบโตของเทคโนโลยีชีวภาพและอุตสาหกรรมชีวภาพ

ประการที่สาม องค์การการค้าโลกและองค์การระหว่างประเทศที่เกี่ยวข้องกับการวางกฎเกณฑ์และกติกการเกี่ยวกับการค้าและอุตสาหกรรมเช่น WIPO และ UPOV เป็นต้นได้เข้ามาผลักดันให้ประเทศไทยและประเทศกำลังพัฒนาทั้งหลายต้องสร้างระบบทรัพย์สินทางปัญญาที่

¹ อ่านการวิเคราะห์อย่างละเอียดในบทที่ 3

วางอยู่บนรากฐานวิธีคิดแบบพหุนิยม และเน้นส่งเสริมผลประโยชน์ของบรรษัทขนาดใหญ่ ยิ่งกว่าจะเคารพความคิดของชุมชนท้องถิ่น เกษตรกร และประชาชนส่วนใหญ่ในโลก

ประการที่สี่ คือการเข้ามาของสิ่งมีชีวิตแปลงพันธุกรรมและผลิตภัณฑ์แปลงพันธุกรรม จากประเทศอุตสาหกรรมเข้ามาภายในประเทศอย่างรวดเร็วจนยากที่เราจะรับมือได้ทัน การหลั่งไหลเข้ามาของผลผลิตจากเทคโนโลยีชีวภาพดังกล่าวจะสร้างการเปลี่ยนแปลงให้เกิดขึ้นกับ เกษตรกรรม อาหาร รวมทั้งการรักษาโรคต่าง ๆ อย่างขนานใหญ่อย่างที่เราคาดไม่ถึง

ใครเป็นผู้ถือสิทธิในทรัพยากรชีวภาพ (The Holder of Right)

จำเป็นต้องกล่าวถึงอย่างชัดเจนว่าในอดีตที่ผ่านมาสิทธิในทรัพยากรชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นนั้นอยู่ในมือของเกษตรกรและชุมชน เกษตรกรและชุมชนเป็นผู้กำหนดกฎเกณฑ์ (ถ้ามี) เกี่ยวกับการสืบทอดและแบ่งปันพันธุ์พืช พันธุ์สัตว์ และความรู้ต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับอาหาร และการแพทย์พื้นบ้าน ซึ่งเกี่ยวข้องกับทรัพยากรชีวภาพ

แม้เมื่อรัฐได้รวบอำนาจการจัดการป่าไม้และที่ดินเข้ามาอยู่ในมือของรัฐในสมัยการปฏิรูปและวางโครงสร้างการบริหารแผ่นดินในสมัยรัชกาลที่ 4-5 แต่จนถึงปัจจุบัน สิทธิในทรัพยากรชีวภาพและภูมิปัญญาของท้องถิ่นก็หาได้อยู่ในมือของรัฐไม่ รัฐอาจมีสิทธิเหนือไม้สัก และไม่มีค่าต่าง ๆ แต่รัฐมิได้อ้างสิทธิเหนือ "พันธุกรรม" ของไม้สัก หรืออ้างสิทธิเหนือ "พันธุกรรม" ของกล้วยไม้ที่พบในป่า กระทั่งเมื่อมีการออกกฎหมายป่าไม้หลายฉบับ เช่น พ.ร.บ.ป่าสงวนแห่งชาติ ซึ่งอ้างสิทธิในป่าสงวนทั้งหมดไม่ว่าจะเป็นต้นไม้ สัตว์ป่า ดิน หิน และแร่ธาตุทั้งหมดที่อยู่ในเขตป่าสงวน แต่รัฐก็หาได้อ้างสิทธิเหนือพันธุกรรมของสิ่งมีชีวิตในป่านั้นไม่

การอ้างสิทธิเหนือพันธุกรรมหมายถึงการอ้างสิทธิความเป็นเจ้าของเหนือ "ความสามารถในการถ่ายทอดและกำหนดลักษณะต่าง ๆ ของสิ่งมีชีวิต" ยกตัวอย่างเช่น ชาวบ้านที่เข้าไปจับหรือล่าไก่ป่าในเขตป่าสงวนแห่งชาติย่อมมีความผิด แต่หากชาวบ้านเอาไก่บ้านเข้าไปผสมพันธุ์กับไก่ป่าในป่าสงวน แล้วได้ไก่พันธุ์ใหม่ที่หากินได้เองและบินได้เหมือนนก รัฐก็มิได้อ้างสิทธิเหนือความสามารถในการถ่ายทอดและกำหนดลักษณะของไก่ป่าแต่อย่างใด

ทรัพยากรพันธุกรรมที่อยู่ในรูปของพันธุ์พืชเกษตรก็เช่นเดียวกัน กรมวิชาการเกษตร ในกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ ก็ดี ธนาคารเชื้อพันธุ์พืชแห่งชาติ ในสถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี (วท.) ก็ดี ได้ส่งพันธุ์พืชที่เรารวบรวมไปให้ประเทศอื่นๆ ได้ทั้งนี้เพราะรัฐมิได้อ้างสิทธิเหนือทรัพยากรชีวภาพนั่นเอง

การที่รัฐไทยมิได้อ้างสิทธิเหนือทรัพยากรชีวภาพดังในอดีตเกิดขึ้นเนื่องจากเหตุผลหลายประการกล่าวคือ

- 1) ทรัพยากรชีวภาพในสายตาของรัฐยังมิได้มีประโยชน์ในทางเศรษฐกิจหรือมิได้เป็นผลประโยชน์ที่ก่อให้เกิดความขัดแย้งระหว่างกลุ่มผลประโยชน์ต่าง ๆ ในสังคมแต่ประการ

ใด การอ้างสิทธิหรือการวางระเบียบเพื่อกำหนดสิทธิในทรัพยากรชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นจึงไม่มีความจำเป็นใด ๆ

- 2) ชุมชนและสังคมไทยโดยทั่วไปในอดีตเห็นว่าการแลกเปลี่ยน การแบ่งปันพันธุ์พืชพันธุ์สัตว์ เป็นการเกื้อกูลกันและกัน อีกทั้งเป็นหลักประกันว่าในที่สุดแล้วการที่แต่ละคนไม่หวงกันให้คนอื่นมาใช้ประโยชน์จากพันธุ์พืชพันธุ์สัตว์ที่ตนมี จะเป็นการสร้างความมั่นคงให้กับชุมชนและสังคมโดยรวม สมมุติว่าในไร่นาของชาวบ้านคนใด ๆ คนหนึ่งเก็บข้าวไม่ได้ เนื่องจากโรคแมลงระบาด หรือภัยพิบัติจากธรรมชาติ แต่ชาวบ้านคนนั้นก็ยังคงมีหลักประกันว่าเขาจะยังคงมีพันธุ์พืชที่จะใช้ปลูกในฤดูกาลต่อไปได้จากเพื่อนบ้านซึ่งได้แลกเปลี่ยน หยิบยืมกันมาภายในชุมชน ยิ่งหากมีการแลกเปลี่ยนและเผยแพร่ของพันธุ์พืชระหว่างชุมชนซึ่งในทางปฏิบัติเป็นวิถีทั่วไปของชุมชน ก็จะเป็นการสร้าง ความมั่นคงในการสืบต่อพันธุ์พืชเหล่านั้นไว้ได้อย่างเข้มแข็งมากขึ้นแม้ว่าจะเกิดปัญหา โรคแมลงระบาด หรือปัญหาตามธรรมชาติต่าง ๆ ที่อาจจะเกิดขึ้นกับสมาชิกทุกคนในชุมชนใดชุมชนหนึ่งก็ตาม
- 3) อย่างไรก็ตามสิ่งหนึ่งที่ทำให้รัฐไม่กระตือรือร้นในการอ้างสิทธิ์เหนือทรัพยากรชีวภาพ คือข้อตกลงและกติการะหว่างประเทศต่าง ๆ นั้นเอง โดยเฉพาะอย่างยิ่งข้อตกลงระหว่างประเทศที่กล่าวถึงเรื่องนี้ชัดเจนที่สุดก็คือ สัตยาบันระหว่างประเทศเกี่ยวกับพันธุ์กรรมพืช ขององค์การอาหารและเกษตรแห่งสหประชาชาติ เมื่อปี 2526 ซึ่งมีประเทศต่าง ๆ เป็นสมาชิก 110 ประเทศ ที่ได้วางพื้นฐานไว้ว่า "ทรัพยากรพันธุกรรมเป็นมรดกร่วมกันของมวลมนุษยชาติ" ตามข้อตกลงนี้ประเทศสมาชิกต้องเปิดโอกาสให้ประเทศอื่น ๆ เข้ามาใช้ประโยชน์จากตัวอย่างพันธุ์พืชในประเทศอื่นได้ โดยอยู่บนพื้นฐานข้อตกลงร่วมกันทั้งสองฝ่าย (mutually exchange หรือ mutually agreed term)²

สาเหตุสำคัญที่ทำให้ประเทศกำลังพัฒนาต่าง ๆ ให้ความสนใจเกี่ยวกับการพัฒนาและรับรองสิทธินั้น จึงเกิดขึ้นจากการที่บรรษัทข้ามชาติและประเทศอุตสาหกรรมได้เข้ามาใช้ประโยชน์จากทรัพยากรชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นจากประเทศกำลังพัฒนา และพร้อม ๆ กันนั้นได้ผลักดันระบบกฎหมายทรัพย์สินทางปัญญาเป็นเครื่องมือในการผูกขาดทรัพยากรพันธุกรรมที่อยู่ในความครอบครองของตน

หลักการที่ว่า "ทรัพยากรชีวภาพเป็นสมบัติของมวลมนุษยชาติ" จึงถูกตั้งคำถาม และเป็นที่มาของความพยายามของหลายฝ่ายที่จะพัฒนากฎเกณฑ์และกฎหมายเพื่อรับรองสิทธิของ

² โดยแท้จริงแล้วสัตยาบันระหว่างประเทศว่าด้วยพันธุ์กรรมพืชนั้น เป็นข้อตกลงซึ่งวางกฎเกณฑ์ที่ในด้านหนึ่ง ให้ทรัพยากรพันธุกรรมเป็นมรดกร่วมกันของประเทศต่างๆ และในอีกด้านหนึ่งได้กำหนดสิทธิเกษตรกรไว้อย่างหลวมๆ โดยไม่มีระเบียบวิธีปฏิบัติ

เกษตรกรและชุมชนท้องถิ่นเกี่ยวกับทรัพยากรชีวภาพ เพื่อถ่วงดุลย์กับการผลักดันสิทธิในทรัพย์สินทางปัญญาของบรรดาอุตสาหกรรมทั้งหลาย

หากพิจารณาบริบทของปัญหาและเจตนารมณ์ในการพัฒนาหลักการเกี่ยวกับสิทธิเกษตรกรและชุมชนดังกล่าวข้างต้น "ผู้ถือสิทธิ" ในทรัพยากรชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นครอบคลุมความหมายของเกษตรกรและชุมชนดังนี้

1) ชุมชนท้องถิ่น (Local community)

ความหมายของ "ชุมชนท้องถิ่น" ครอบคลุมถึงชุมชนท้องถิ่นทั้งหมดที่มีวิถีชีวิต³ เกี่ยวข้องกับความหลากหลายทางชีวภาพและภูมิปัญญา ซึ่งต้องหมายความรวมถึงชุมชนพื้นเมืองหรือกลุ่มชาติพันธุ์ (Indigenous Peoples) ต่าง ๆ ด้วย

การให้สิทธิแก่ชุมชนท้องถิ่นทั้งที่เป็นชุมชนท้องถิ่นทั่วไปและกลุ่มชาติพันธุ์เป็นไปทั้งโดยเหตุผลเชิงประจักษ์ที่ชุมชนท้องถิ่นเหล่านี้ได้มีบทบาทสำคัญยิ่งกว่ากลุ่มชนอื่นๆ ในสังคมในการอนุรักษ์ พัฒนา และสืบทอดการใช้ประโยชน์ทรัพยากรชีวภาพ อีกทั้งยังสอดคล้องกับเนื้อหาข้อตกลงระหว่างประเทศหลายๆ ข้อตกลงดังที่ได้กล่าวแล้ว

ในบริบทของสังคมไทย การยอมรับสิทธิของเกษตรกรและชุมชนท้องถิ่นในทรัพยากรชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นนั้นดูเหมือนไม่มีปัญหามากนัก เนื่องจากหลายฝ่ายตระหนักดีถึงบทบาทของชุมชนเกษตรกรไทยในอดีตได้อนุรักษ์และพัฒนาพันธุ์พืชสำคัญๆ เช่นข้าวหอมมะลิทุเรียนหมอนทอง เป็นต้น แต่เมื่อต้องการขยายการคุ้มครองสิทธินั้นไปสู่กลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ที่อาศัยร่วมอยู่ในผืนแผ่นดินไทยมายาวนานเช่นเดียวกับชุมชนต่างๆ บนพื้นราบนั้นมักมีข้อโต้แย้งจากบางฝ่าย

ตัวอย่างของวิวาทะซึ่งเกิดขึ้นระหว่างปี 2539 - 2541 คือกรณีการผลักดันกฎหมายป่าชุมชนและกฎหมายคุ้มครองพันธุ์พืช พ.ศ.2542⁴ โดยรัฐมนตรีที่มีบทบาทในการดูแลกฎหมายนี้ไม่เห็นด้วยที่จะรวมเกษตรกร ชุมชนและกลุ่มชาติพันธุ์ที่มีได้มีสัญชาติไทยตามกฎหมายให้มีสิทธิในการดูแลบริหารจัดการป่าชุมชน และได้รับสิทธิตามกฎหมายพันธุ์พืช⁵ ทั้งนี้โดยอ้างว่ากฎหมายควรให้สิทธิเฉพาะคนที่มีสัญชาติไทยเท่านั้นเพื่อปกป้องผลประโยชน์ของพลเมืองไทย แม้ว่าเกษตรกรหรือชุมชนนั้นได้อาศัยอยู่ในแผ่นดินไทยมายาวนานแล้วก็ตาม

ทัศนะเช่นนั้นเกิดขึ้นจากการอคติความเชื่อแบบเก่าที่เห็นว่าการให้สิทธินั้นเสมือนการที่รัฐมอบสิทธิและประโยชน์ให้กับชุมชนหรือเกษตรกรเพียงเพราะว่า "พวกเขาเป็นคนไทย"

³ การกำหนดความหมายของชุมชนเพื่อให้สามารถแยกแยะระหว่างชุมชนแบบใหม่กับชุมชนที่เกี่ยวข้องกับความหลากหลายทางชีวภาพโปรดดูตัวอย่างจากกฎหมายคุ้มครองพันธุ์พืช ในภาคผนวก

⁴ โดยขณะนี้ก็มีเพียงกฎหมายคุ้มครองพันธุ์พืชเท่านั้นที่มีผลบังคับใช้แล้ว

⁵ ผู้ประสานงานโครงการวิจัยนี้เป็นกรรมการระดับชาติในการร่างกฎหมายพันธุ์พืชและเป็นที่ปรึกษาคณะกรรมการสภาผู้แทนราษฎรในการพิจารณากฎหมายดังกล่าวทำให้ทราบบรรยากาศและข้อถกเถียงดังกล่าว

และปฏิเสธการรับรองสิทธิกับผู้ที่มิได้มีสัญชาติไทย โดยมีเหตุผลรองรับน้อยมาก เหตุผลหนึ่งที่ยกมากล่าวถึงเสมอคือเหตุผลที่ว่าผู้ที่อยู่อาศัยในประเทศที่ยังมิได้มีสัญชาติไทยเหล่านั้นนั้น จะใช้เงื่อนไขนี้เป็นช่องทางเพื่อที่จะได้มีสัญชาติไทยในอนาคต และนี่จะทำให้เกิดปัญหาเกี่ยวกับความมั่นคง

แต่ที่จริงเราควรคิดเรื่องนี้ในแง่บวกกลับกัน กล่าวคือควรพิจารณาว่าการรับรองสิทธิให้กับชุมชนซึ่งได้รักษาความหลากหลายทางชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นนั้นจะเป็นประโยชน์แก่ประเทศชาติและสร้างความมั่นคงในระยะยาวให้แก่แผ่นดิน โดยการรับรองสิทธินั้นยังจะทำให้ชุมชนต่าง ๆ มีแรงจูงใจและแรงกระตุ้นที่จะอนุรักษ์ และพัฒนาทั้งภูมิปัญญาท้องถิ่นและความหลากหลายทางชีวภาพเอาไว้ สังคมไทยและกลุ่มอื่นๆจะได้ประโยชน์จากการรับรองสิทธินี้ด้วย

เราควรคิดเรื่องนี้ตามมาตรฐานและแบบแผนเดียวกับการที่รัฐได้ให้สิทธิในทรัพย์สินทางปัญญาให้แก่บรรษัทข้ามชาติและชาวต่างประเทศ ทั้งที่คนเหล่านั้นหาได้เป็นพลเมืองไทยไม่ แต่รัฐไทยได้ให้สิทธิผูกขาดทางการค้าแก่กลุ่มดังกล่าวเพื่อหวังลมๆ แล้งๆ ว่าการให้ทรัพย์สินทางปัญญาจะเป็นหนทางในการถ่ายทอดเทคโนโลยีให้แก่ประเทศ

2) เกษตรกร

การรับรองสิทธิของเกษตรกรในที่นี้หมายถึงชุมชนเกษตรกรรม (Farming Communities) หรือเกษตรกรในความหมายรวมซึ่งหมายถึงเกษตรกรทั่วประเทศ มิได้หมายถึงเกษตรกรแต่ละราย (Individual Farmer) ทั้งนี้เนื่องจากในความเป็นจริงความหลากหลายทางชีวภาพหาได้เกิดขึ้นจากความสามารถของปัจเจกเกษตรกรรายใด แต่เกิดขึ้นจากความสามารถและการทำงานของชุมชนเกษตรกรรมทั้งหมด

ตัวอย่างเช่นความหลากหลายของพันธุ์ข้าวทั้งหมดนั้นย่อมเกิดขึ้นจากชาวนาทั้งประเทศและแม้กระทั่งข้าวพันธุ์ดีบางสายพันธุ์เช่น ข้าวหอมมะลิ ก็มาจากชุมชนชาวนาทั้งชุมชน (หรือหลายชุมชน) เกี่ยวข้องกัน

อาจมีข้อโต้แย้งว่าเกษตรกรบางรายอาจเป็นผู้คัดเลือกหรือได้อนุรักษ์พันธุ์พืชหรือสัตว์บางสายพันธุ์เอาไว้ โดยพันธุ์ดังกล่าวหาได้ปรากฏอยู่ในสมาชิกคนอื่นในชุมชนอื่นไม่ ในแง่นี้สิทธิในพันธุ์พืชควรจะเป็นของเกษตรกรรายนั้นหาควรให้สิทธิแก่ทั้งชุมชนไม่ ? เรื่องนี้อธิบายได้ว่า แท้ที่จริงแล้วหากมาพิจารณาโดยละเอียด การเกิดขึ้นของพันธุ์พืชใหม่ๆ ของชุมชนนั้น

1) ส่วนใหญ่ได้มาจากการคัดเลือกตามธรรมชาติ นั้นหมายความว่าเกษตรกรรายดังกล่าวได้ใช้ความสามารถของตนส่วนหนึ่ง แต่ผลงานส่วนใหญ่ได้มาจากการบรรณาการตามธรรมชาติ เช่น การกลายพันธุ์ของพืชโดยเหตุผลจากปัจจัยตามธรรมชาติ เป็นต้น 2) หากสืบสาวที่มาของพันธุ์พืชที่ใช้ปลูกเพื่อคัดเลือกก็จะพบว่าพันธุ์พืชนั้นได้มาจากเกษตรกรคนอื่นจากภายในชุมชน

ซึ่งได้คัดเลือก ดูแลรักษากันมาโดยคนรุ่นแล้วรุ่นเล่า เกี่ยวข้องกับคนเป็นจำนวนมากภายในชุมชน (หรือนอกชุมชน) การคุ้มครองสิทธิจึงควรคุ้มครองไปถึงชุมชนทั้งหมด⁶

พระราชบัญญัติพันธุ์พืช พ.ศ.2542 ได้ใช้หลักการนี้ในการวางกฎเกณฑ์และแนวทางในการให้การคุ้มครองสิทธิดังกล่าวได้อย่างน่าสนใจ กล่าวคือ 1) หากพบว่าพันธุ์พืชใดมีอยู่เฉพาะในชุมชนใดชุมชนหนึ่งให้ชุมชนนั้นเป็นผู้ได้ประโยชน์ แต่ก็หาได้กีดกันชุมชนอื่นในการใช้ประโยชน์ไม่ 2) พันธุ์พืชที่พบได้ทั่วไปหรือพบในมากกว่าชุมชนให้เกษตรกรทั้งหมดได้ประโยชน์ โดยให้ผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นไปจัดตั้งเป็นกองทุนพันธุ์พืชเพื่อให้เกษตรกรทั่วประเทศได้ประโยชน์ และ 3) ในกรณีที่มีเกษตรกรเพียงรายเดียวเป็นผู้ดูแลรักษาสายพันธุ์พืชสายพันธุ์ใดสายพันธุ์หนึ่งไว้แต่ผู้เดียว ก็ยังคงให้ชุมชนที่เกษตรกรผู้นั้นเป็นสมาชิกอยู่ได้ประโยชน์ แต่ต้องแบ่งปันประโยชน์นั้นส่วนหนึ่ง (20 %) ให้กับเกษตรกรรายนั้น เป็นต้น⁷

สำหรับขอบเขตของความหมายของ "สิทธิเกษตรกร" ว่าหมายถึง "ชุมชนเกษตรกร (Farmer Community)" หรือหมายถึง "เกษตรกรที่มีความหมายทั่วไป (Farmer in general meaning)" นั้น พิจารณาได้จากความสัมพันธ์และการแสดงออกของสิทธิเป็นกรณีๆ ไป เช่น สายพันธุ์พืชบางชนิดที่มีชุมชนเกษตรกรชุมชนใดชุมชนหนึ่งเกี่ยวข้อง ผู้ถือสิทธิในกรณีคือชุมชนเกษตรกรนั้นๆ หาได้หมายถึงเกษตรกรทั่วไปไม่ แต่ในกรณีที่หมายถึงพันธุ์พืชทั่วไปอื่นๆ เช่นพันธุ์ข้าวหอมมะลิ หรือพันธุ์ทุเรียนหมอนทองนั้น ผู้ถือสิทธิคือเกษตรกรทั้งประเทศ หรือในกรณีที่มีการกล่าวถึงสิทธิเกษตรกรที่ควรสามารถนำพันธุ์พืชที่ได้มาไปปลูกต่อในฤดูกาลผลิตต่อไปนั้น การใช้ความหมายในกรณีนี้หมายถึงสิทธิของเกษตรกรโดยรวม เป็นต้น

ความหมายของคำว่า "สิทธิเกษตรกร" นั้น มีการตั้งคำถามและอภิปรายกันกว้างขวางในระดับระหว่างประเทศ⁸ แต่คำถามหลายอย่างเป็นคำถามซึ่งเกิดขึ้นเนื่องจากที่ไม่ได้มีการนำเอาหลักการเรื่องเหล่านี้ไปพัฒนาเป็นกฎหมายภายในประเทศและกฎหมายระหว่างประเทศอย่างจริงจังมากกว่า ทั้งนี้ไม่นับการตีความของประเทศอุตสาหกรรมบางประเทศที่ต้องการให้รวมความหมายของสิทธิเกษตรกรให้ครอบคลุมถึงเกษตรกรรายใหญ่ในประเทศเหล่านั้น ทั้งๆ ที่เป็นที่ยอมรับว่าเกษตรกรรายใหญ่ในประเทศอุตสาหกรรมหลายประเทศนั้นหาใช่เกษตรกรที่รักษา

⁶ ผู้ที่ศึกษาเฉพาะกรอบกฎหมายทรัพย์สินทางปัญญาแบบตะวันตกอาจโต้แย้งว่าการกำหนดเช่นนี้ขัดกับกฎหมายที่คุ้มครองสิทธินักปรับปรุงพันธุ์เนื่องจากการให้สิทธินักปรับปรุงพันธุ์นั้น ได้ให้สิทธิผูกขาดแก่ผู้พัฒนาพันธุ์พืชใหม่โดยไม่ได้สนใจกับที่มาของสายพันธุ์ที่ใช้เป็นพ่อแม่พันธุ์ แต่งานวิจัยนี้หาได้เห็นว่าหลักเกณฑ์และการให้คุณค่าแก่นักปรับปรุงพันธุ์พืช ตามแบบกฎหมายตะวันตกเช่นนั้นเป็นสิ่งที่ถูกต้องไม่ การที่เราวางหลักเกณฑ์ทางกฎหมายที่มีพื้นฐานจากเกณฑ์คุณค่าของเราเอง ย่อมทำให้เราเห็นความบกพร่องและความจำเป็นต้องแก้ไขระเบียบและกฎหมายต่างๆ จากประเทศอุตสาหกรรมได้ชัดแจ้งยิ่งขึ้น

⁷ โปรดดูมาตราที่ 49 ใน พ.ร.บ. คุ้มครองพันธุ์พืช พ.ศ.2542

⁸ โปรดดู Martin A. Girsberger ใน Biodiversity and the Concept of Farmer's Right in International Law' หน้า 221-224

ความหลากหลายทางชีวภาพเช่นเดียวกับเกษตรกรรมและชุมชนท้องถิ่นต่าง ๆ ในประเทศโลกที่สามไม่

ความสัมพันธ์ของสิทธิเกษตรกรและสิทธิชุมชนกับกลุ่มอื่น ๆ

การกำหนดสิทธิเกษตรกรและสิทธิชุมชนในทรัพยากรชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นนั้น จะทำให้เกิดการปรับโครงสร้างความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มต่าง ๆ ในสังคมและจำเป็นต้องมีการอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มเหล่านั้นเสียใหม่ ดังนี้

1) รัฐ

ไม่ว่ารัฐบาลไทยจะให้สัตยาบันในอนุสัญญาว่าด้วยความหลากหลายทางชีวภาพหรือไม่ก็ตาม บทบาทของรัฐไทยจำเป็นต้องปรับเปลี่ยน โดยรัฐจำเป็นต้องตระหนักว่ารัฐจะมีสิทธิอธิปไตยในการดูแลทรัพยากรชีวภาพ แต่การใช้อำนาจเด็ดขาดของรัฐจะเปลี่ยนไป ทั้งในระดับความสัมพันธ์ระหว่างรัฐไทยกับภายนอก และระหว่างรัฐกับเกษตรกร

การให้สัตยาบันในอนุสัญญาว่าด้วยความหลากหลายทางชีวภาพ ทำให้รัฐจำเป็นต้องเอื้ออำนวยให้แก่ภาคีอื่น ๆ ในการเข้าถึงทรัพยากรพันธุกรรมภายใต้ข้อตกลงร่วมกัน (Mutually agreed term) และต้องแจ้งให้ทราบล่วงหน้า (Prior inform consent) แต่ในอีกด้านหนึ่ง หลักการสิทธิอธิปไตยของรัฐเหนือทรัพยากรชีวภาพสามารถนำมาใช้ในการกำหนดกฎเกณฑ์กระบวนการแลกเปลี่ยนพันธุกรรมซึ่งแต่เดิมรัฐไม่เคยอ้างสิทธิเหนือทรัพยากรชีวภาพมาก่อนได้ ตัวอย่างเช่น การเรียกร้องให้ธนาคารเชื้อพันธุ์พืชระหว่างประเทศและสถาบันวิจัยการเกษตรระหว่างประเทศต้องมีกฎเกณฑ์เกี่ยวกับการใช้ทรัพยากรชีวภาพที่มาจากประเทศของเรา ซึ่งแต่เดิมนั้นประเทศไทยมิได้อ้างสิทธิใดๆ เหนือพันธุกรรมที่เราส่งไปยังองค์กรต่างๆ ในต่างประเทศ ดังเช่นที่ขณะนี้อินเดียกำลังมีปัญหากับการที่บริษัทในสหรัฐอเมริกาได้รับสิทธิบัตรในพันธุ์ข้าว บัสมาดิซึ่งปรับปรุงโดยใช้เชื้อพันธุ์ข้าวของอินเดียที่เกิดขึ้นไว้ในสถาบันวิจัยข้าวนานาชาติ

ในท่ามกลางการปรับเปลี่ยนดังกล่าวรัฐจำเป็นต้องส่งเสริมและสนับสนุนให้เกษตรกรได้รับสิทธิในทรัพยากรชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นอย่างเต็มที่ บทบาทการรวมศูนย์ของรัฐซึ่งแต่เดิมนั้นการกีดกันกรรมสิทธิ์พันธุกรรม ควรจะได้ปรับเปลี่ยนโดยใช้เครื่องมือการรับรองสิทธิของชุมชนและเกษตรกรมาใช้ในการสนับสนุนให้เกษตรกรและชุมชนเป็นผู้ทำการอนุรักษ์ความหลากหลายทางชีวภาพ ซึ่งนอกจากเป็นการแบ่งเบาภาระหน้าที่ของรัฐแล้ว ยังเป็นวิธีการที่มีประสิทธิภาพมากที่สุดในการดูแลความหลากหลายทางชีวภาพของชาติ

การให้การรับรองสิทธิของเกษตรกรและชุมชนจะทำให้รัฐได้ธนาคารพันธุ์พืชที่เก็บรักษาพันธุ์ไม้ผล เมล็ดพันธุ์ข้าว พันธุ์ผักพื้นเมืองต่างๆ ไว้ได้นับหมื่นนับแสนๆ แห่ง

^๑ มีการถกเถียงเกี่ยวกับประเด็นสิทธิอธิปไตยของรัฐ โปรดอ่านความเห็นของกอบกุล ราชะนาคร (อ้างแล้ว) เจริญ คัมภีรภาพ (2537) และสำนักนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม

ภายใต้มุมมองใหม่เช่นนี้จะทำให้รัฐจะยังคงมีบทบาทอยู่ต่อไปในการสนับสนุนความรู้ และร่วมมือในการศึกษาและการวิจัยโดยร่วมกับเกษตรกรและชุมชนต่าง ๆ ซึ่งจะได้กล่าวโดยละเอียดต่อไป

อย่างไรก็ตามรัฐก็จะต้องมีบทบาทสำคัญในแหล่งทรัพยากรชีวภาพที่อยู่นอกเหนือเขตป่าหรือเขตอนุรักษ์ของชุมชน ทรัพยากรชีวภาพบางประเภทที่ไม่มีใครเป็นผู้ดูแล รวมทั้งทำหน้าที่ในการกำกับดูแลการเข้าถึงทรัพยากรชีวภาพจากภายนอกที่เข้ามาเกี่ยวข้อง เป็นต้น

2) นักปรับปรุงพันธุ์ และบริษัทเมล็ดพันธุ์

เท่าที่ผ่านมา นักวิจัยและนักปรับปรุงพันธุ์ได้ใช้พันธุกรรมต่าง ๆ ที่มีอยู่ภายในประเทศ เพื่อการปรับปรุงพันธุ์โดยอิสระ โดยได้พันธุกรรมที่มีอยู่ในธนาคารพันธุ์พืชต่าง ๆ รวมทั้งการเข้าไปเก็บพันธุ์พืชต่าง ๆ ในเขตป่าเขา และในไร่นาของเกษตรกร

หากการเข้าไปใช้ประโยชน์จากพันธุ์พืชนั้นเป็นไปเพื่อประโยชน์สาธารณะและผลผลิตของการปรับปรุงพันธุ์เป็นไปเพื่อผลประโยชน์สาธารณะคำถามเกี่ยวกับการตอบแทนผลประโยชน์ต่อผู้เป็นเจ้าของพันธุกรรมของผู้เป็นเจ้าของ "ฐานพันธุกรรม" คงไม่ปรากฏขึ้น แต่ในปัจจุบันการเข้ามาใช้ประโยชน์จากฐานพันธุกรรมเพื่อนำไปเป็นผลประโยชน์ทางการค้า โดยเฉพาะอย่างยิ่งการผลักดันกฎหมายเพื่อผูกขาดการใช้ประโยชน์ไม่ว่าจะอยู่ในรูปกฎหมายคุ้มครองนักปรับปรุงพันธุ์ (Plant Breeder's Right) และกฎหมายสิทธิบัตร (Patent) ก็ดี ทำให้สังคมจำเป็นต้องมีกลไกเพื่อถ่วงดุลย์กับผลประโยชน์ดังกล่าว โดยเฉพาะอย่างยิ่งเป็นที่ทราบกันโดยทั่วไปว่าผู้ที่ได้ประโยชน์ส่วนใหญ่จากกฎหมายดังกล่าวคือบรรดาบริษัทเมล็ดพันธุ์ข้ามชาติขนาดใหญ่

นักปรับปรุงพันธุ์เอกชนและบริษัทเมล็ดพันธุ์จำเป็นต้องตระหนักว่าการที่ตัวเองได้รับผลประโยชน์ทางพาณิชย์และในบางกรณีหมายถึงการได้สิทธิผูกขาดจากกฎหมายทรัพย์สินทางปัญญานั้นต้องแลกกับผลประโยชน์ที่ตนต้องตอบแทนต่อสังคมด้วย

ในยุคของการให้การคุ้มครองสิทธิบัตรของนักประดิษฐ์เกี่ยวกับเครื่องจักรกลทางอุตสาหกรรมนั้น นักประดิษฐ์ต้องแลกสิทธิประโยชน์ทางการค้าจากการที่ต้องเปิดเผยข้อมูลเกี่ยวกับการประดิษฐ์คิดค้นนั้นต่อสังคม แต่ในยุคเทคโนโลยีชีวภาพที่นักวิจัยต้องใช้ฐานพันธุกรรมของชุมชนนั้นเขาต้องตอบแทนและแบ่งปันผลประโยชน์นั้นต่อชุมชนผู้รักษาทรัพยากรชีวภาพด้วย

ในอีกด้านหนึ่ง การที่ชุมชนได้รับการคุ้มครองพันธุกรรมที่ชุมชนได้อนุรักษ์ พัฒนา และใช้ประโยชน์มายาวนานนั้น เป็นการสร้างหลักประกันสำหรับนักวิจัยต่าง ๆ ที่จะได้ใช้ประโยชน์จากพันธุกรรมสำหรับเป็นฐานสำหรับการปรับปรุงพันธุ์ และการใช้ประโยชน์ในอนาคตนั่นเอง การปรับปรุงพันธุ์โดยวิธีสมัยใหม่นั้นมักมุ่งเน้นไปสู่การสร้างพืชที่มีลักษณะจำเพาะเพื่อใช้ปลูกในพื้นที่เกษตรกรรมผืนใหญ่ ๆ ซึ่งในที่สุดแล้วมักจะเผชิญกับปัญหาต่าง ๆ เช่น ความอ่อนแอต่อโรคแมลง เป็นต้น การที่ชุมชนรักษาฐานทรัพยากรพันธุกรรมไว้จึงเป็นประโยชน์ทั้งต่อนักปรับปรุงพันธุ์และต่อสังคมโดยระยะยาวด้วย

นอกเหนือจากนั้น ความพยายามในการคุ้มครองสิทธิของชุมชน โดยใช้กลไกต่าง ๆ เช่น การขึ้นทะเบียนพันธุ์พืช การบันทึกภูมิปัญญาท้องถิ่นเอาไว้ในรูปแบบต่าง ๆ นั้น ก็เป็นหนทางหนึ่งที่สามารถรวมทั้งนักวิจัยต่าง ๆ จะได้ประโยชน์จากฐานทรัพยากรชีวภาพได้ง่ายขึ้น

3) ผู้บริโภค

ผู้ที่ต่อต้านการให้สิทธิแก่ชุมชนท้องถิ่นในทรัพยากรชีวภาพ มักอ้างว่าการให้ประโยชน์หรือชดเชยแก่เกษตรกรและชุมชนนั้นที่ที่สุดแล้วผู้บริโภคจะต้องเป็นผู้เสียประโยชน์เนื่องจากบริษัททั้งหลายจะผลิตรายได้ที่เพิ่มขึ้นให้กับผู้บริโภค¹⁰ น่าเสียดายที่บรรษัทข้ามชาติหิบบยกประเด็นนี้ขึ้นมาเพียงเพื่อต่อต้านการให้การรับรองสิทธิแก่เกษตรกรและชุมชน ทั้ง ๆ ที่ประเด็นผลกระทบต่อผู้บริโภคที่เกิดขึ้นจากการผูกขาดที่เกิดขึ้นจากระบบทรัพย์สินทางปัญญาน่าจะเป็นปัญหาใหญ่ของโลกมากที่สุด¹¹

ผู้ที่ให้ความเห็นแย้งเรื่องสิทธิเกษตรกรและชุมชนควรตระหนักว่า บรรษัททั้งหลายต้องยอมรับต้นทุนที่เป็นจริงในการดำเนินกิจกรรมทางธุรกิจ มิใช่การผลักดันภาระของต้นทุนไปให้ผู้ใดผู้หนึ่งต้องรับผิดชอบ การกล่าวอ้างข้างต้นที่ถือการถือบรรษัททั้งหลายอ้างเหตุผลเพื่อเอาผู้บริโภคมาเป็นพวกโดยโฆษณาว่าผู้บริโภคจะได้รับผลิตภัณฑ์ราคาถูกจากบริษัท โดยการผลักดันต้นทุนให้เกษตรกรและชุมชนเป็นผู้แบกรับนั่นเอง

ปัญหาหลักสำคัญที่ผู้บริโภคต้องเผชิญก็คือการที่บรรษัทข้ามชาติขนาดใหญ่ผูกขาดเมล็ดพันธุ์รวมทั้งยาเอาไว้อย่างปราศจากการแข่งขัน ตัวอย่างเช่นเมล็ดฝ้ายบีบีของบริษัทมอนซานโตนั้นราคาสูงกว่าเมล็ดพันธุ์ฝ้ายทั่วไปตั้งแต่ 20 - 40 เท่าตัว และยาโรดเอดส์ของบริษัท บริสตอลไมเยอร์นั้นราคาสูงมากจนเกิดการเคลื่อนไหวต่อต้านของกลุ่มผู้ติดเชื้อเมื่อปี 2542 ที่ผ่านมามีบรรษัทข้ามชาติสามารถกำหนดราคาได้ทั้งนี้เพราะการผูกขาดที่เกิดขึ้นจากการใช้ระบบทรัพย์สินทางปัญญาและการผูกขาดตลาดเป็นเครื่องมือนั่นเอง

ในทางกลับกัน การส่งเสริมสิทธิเกษตรกรและชุมชนในเรื่องทรัพยากรชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นจะเป็นการลดการผูกขาดของเรื่องเมล็ดพันธุ์และสร้างทางเลือกเกี่ยวกับการรักษาพยาบาลให้หลากหลายยิ่งขึ้น

การมีเมล็ดพันธุ์พื้นบ้านที่ได้อนุรักษ์ พัฒนา โดยเกษตรกรและชุมชนต่าง ๆ ทำให้ชุมชนเกษตรกรรมซึ่งส่วนใหญ่อยู่ในชนบทได้รับผลกระทบจากการผูกขาดน้อยลง เกษตรกรทั่วประเทศมีทางเลือกมากขึ้น การอนุรักษ์ความรู้เกี่ยวกับแพทย์พื้นบ้านก็เช่นเดียวกัน

¹⁰ คำอภิปรายของตัวแทนจากบริษัทโนวาติส ระหว่างการจัดทำประชาพิจารณ์กฎหมายคุ้มครองพันธุ์พืช ที่มีเกษตรศาสตร์ บางเขน เมื่อเดือนมกราคม พ.ศ. 2541 นักพันธุวิศวกรรมไทยบางคนก็ขานรับความเห็นดังกล่าว

¹¹ นิธิ เอียวศรีวงศ์ ได้อธิบายประเด็นศีลธรรมเกี่ยวกับทรัพย์สินทางปัญญาไว้อย่างน่าสนใจในบทความชื่อ ไรบินผู้ขัดขวางถนน ในมติชนรายวัน 16 กุมภาพันธ์ 2544

สิ่งที่จะได้รับการคุ้มครอง (Subjects to be Protected)

สิ่งที่เกษตรกรและชุมชนท้องถิ่นจะได้รับการคุ้มครองก็คือ ทรัพยากรชีวภาพ ภูมิปัญญาท้องถิ่น และระบบเกษตรกรรมหรือวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับการรักษาสิ่งนั้นเอาไว้

1) ทรัพยากรชีวภาพที่อยู่ภายใต้การดูแลและใช้ประโยชน์โดยเกษตรกรและชุมชน

เกษตรกรและชุมชนควรจะได้รับสิทธิเหนือทรัพยากรชีวภาพที่ตนเองเป็นผู้ดูแลเอาไว้ในลักษณะต่าง ๆ ทั้งนี้โดยทรัพยากรชีวภาพนั้น ควรจะหมายความรวมทรัพยากรชีวภาพในความหมายกว้าง นั่นคือทรัพยากรชีวภาพทั้งหมด¹² อันได้แก่พืช สัตว์ และจุลินทรีย์ และความหมายในด้านลึก อันหมายความว่ารวมถึงการคุ้มครองทรัพยากรชีวภาพนั้นลงไปถึงระดับหน่วยพันธุกรรม (gene) ซึ่งเป็นองค์ประกอบของสิ่งมีชีวิตนั้น ๆ ด้วย

ในกฎหมายคุ้มครองพันธุ์พืชของไทย ได้ให้การคุ้มครองพันธุ์พืช ทั้งในแง่ตัวสายพันธุ์ (varieties) การนำเอาพันธุ์พืชไปใช้ประโยชน์ทางอุตสาหกรรม (industrial utilization) เช่นการเอาไปสกัดเป็นยา และรวมความไปถึงการใช้หน่วยพันธุกรรมด้วย ตัวอย่างเช่นในมาตรา 48 ได้ระบุว่า "ผู้ใดเก็บ จัดหา หรือรวบรวมพันธุ์พืชพื้นเมืองเฉพาะถิ่นหรือส่วนหนึ่งส่วนใดของพันธุ์พืชดังกล่าว เพื่อการปรับปรุงพันธุ์ ศึกษา ทดลอง หรือวิจัยเพื่อประโยชน์ในทางการค้า จะต้องทำข้อตกลงแบ่งปันผลประโยชน์ที่ได้รับจากการใช้พันธุ์พืชพื้นเมืองเฉพาะถิ่นนั้น"¹³

2) ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เกี่ยวข้องกับทรัพยากรชีวภาพ

ภูมิปัญญาท้องถิ่นเกี่ยวกับทรัพยากรชีวภาพ มีความหมายค่อนข้างกว้างขวาง โดยเฉพาะอย่างยิ่งภูมิปัญญาที่เกี่ยวข้องกับการแพทย์พื้นบ้านและภูมิปัญญาเกี่ยวกับอาหาร เป็นสำคัญ

ยา

ประเทศไทยเป็นหนึ่งในไม่กี่ประเทศทั่วโลกที่ได้ออกกฎหมายเพื่อคุ้มครองภูมิปัญญาการแพทย์พื้นบ้าน ซึ่งถึงแม้กฎหมายดังกล่าวจะมีข้อบกพร่องจนถูกวิพากษ์วิจารณ์จากหลายฝ่ายซึ่งจะได้กล่าวต่อไป แต่ก็ถือว่ากฎหมายได้วางกลไกเพื่อป้องกันการเข้ามาใช้ประโยชน์จากบริษัทข้ามชาติและประเทศอุตสาหกรรมเอาไว้ได้ในระดับหนึ่ง โดยเฉพาะอย่างยิ่งการที่บริษัทที่เข้ามาหยิบฉวยภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทยจะไม่สามารถขอรับสิทธิบัตรได้หากไม่มีข้อตกลงเกี่ยวกับการแบ่งปันผลประโยชน์ เป็นต้น

¹² งานศึกษาวิจัยนี้มีได้กล่าวถึงมนุษย์ในฐานะทรัพยากรชีวภาพ แม้ว่าในทางกายภาพแล้วมนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของความหลากหลายทางชีวภาพ แต่การพิจารณาปัญหาสิทธิที่เกี่ยวข้องกับมนุษย์นั้นต้องพิจารณาควบคู่ไปกับเรื่องอื่นๆด้วย

¹³ ดู พ.ร.บ. คุ้มครองพันธุ์พืช พ.ศ. 2542 ในภาคผนวก

ใน พ.ร.บ.คุ้มครองและส่งเสริมภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย พ.ศ.2542 กำหนด ให้ภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทยหมายถึงทั้งตำรับยาและตำรายา

โดย ตำรับยาแผนไทย ซึ่งหมายถึง "สูตรซึ่งระบุกรรมวิธีการผลิตและส่วนประกอบสิ่งปรุงที่มียาแผนไทยรวมอยู่ด้วยไม่ว่าสิ่งปรุงนั้นจะมีรูปลักษณะใด" และตำรายาการแพทย์แผนไทย ซึ่งหมายถึง "หลักวิชาการต่างๆ เกี่ยวกับการแพทย์แผนไทย ทั้งที่ได้บันทึกไว้ในสมุดไทย ใบลาน ศิลาจารึกหรือวัสดุอื่นใด หรือที่มีได้มีการบันทึกไว้แต่เป็นการเรียนรู้หรือถ่ายทอดสืบต่อกันมาไม่ว่าด้วยวิธีใด"

ส่วนสมุนไพรนั้นสามารถขอรับการคุ้มครองได้โดยใช้กฎหมายคุ้มครองพันธุ์พืช

อาหาร

นอกจากยาแล้วทรัพยากรชีวภาพเป็นฐานสำคัญของเรื่องอาหาร โดยในบางกรณีความรู้เกี่ยวกับอาหารนั้นเชื่อมโยงเกี่ยวกับการแพทย์พื้นบ้านอย่างแยกกันไม่ออกด้วย ดังคำกล่าวที่ว่า "อาหารเป็นยา" จากงานศึกษาเอง เราจะพบว่าชุมชนต่างๆ ทั่วประเทศได้ใช้ประโยชน์จากพืชพันธุ์ต่างๆ ที่บริโภคเป็นอาหารนั้น เกือบทั้งหมดมีสรรพคุณทางยา¹⁴

นอกเหนือจากภูมิปัญญาการแพทย์พื้นบ้านที่เป็นเป้าหมายของการจกฉวยไปใช้ประโยชน์แล้ว ตำราและความรู้พื้นบ้านเกี่ยวกับอาหารก็เช่นเดียวกัน ดังที่เมื่อเร็วๆ นี้ นายอิรยา มาโคโต และนายโอฮาชิซาชิโย, สองนักประกอบการชาวญี่ปุ่น กำลังอยู่ในระหว่างยื่นขอจดทะเบียนสิทธิบัตรในแกงกะหรี่ของอินเดีย ในขณะการทอ้งเที่ยวแห่งประเทศไทย (BTA) ได้ประกาศว่า แกงกะหรี่เป็นอาหารประจำชาติของเกาะอังกฤษ เนื่องจากได้รับความนิยมเป็นอย่างยิ่งในหมู่ลูกค้าในลอนดอน¹⁵

ขณะนี้อาหารไทยได้รับความนิยมเพิ่มมากขึ้นทุกที่แทบจะทุกประเทศในโลก และกลายเป็นหนึ่งในอาหารที่มีชื่อเสียงมากที่สุดของโลก ความนิยมในอาหารไทยดังกล่าวจะนำไปสู่การเข้ามาแข่งขันและแย่งชิงผลประโยชน์โดยผู้ประกอบการจากต่างประเทศ ตั้ม่ยากักั้ ที่มีชื่อเสียงอาจจะประสบปัญหาเดียวกับที่แกงกะหรี่ของอินเดียกำลังประสบ ปัญหานี้ซ้ำรอยเดียวกันกับปัญหาการจดสิทธิบัตรข้าวบัสมาติ และการจดเครื่องหมายการค้า "จั๊สมาติ" เนื่องจากขณะนี้ยังไม่มีกลไกของกฎหมายและข้อตกลงทั้งในประเทศและระหว่างประเทศที่จะให้การคุ้มครองในกรณีภูมิปัญญาเกี่ยวกับอาหารท้องถิ่นได้

การคุ้มครองภูมิปัญญาเกี่ยวกับอาหารนั้นมิได้หมายถึงคุ้มครองสิทธิและผลประโยชน์จากอาหารเท่านั้น แต่เกี่ยวข้องเชื่อมโยงกับเรื่องความหลากหลายทางชีวภาพด้วยในหลาย ๆ แ่งมุม เช่น ส่งเสริมให้เกิดการอนุรักษ์ พัฒนา และใช้ประโยชน์จากความหลากหลายทางชีวภาพ

¹⁴ ดูสรรพคุณทางยาของผักพื้นบ้าน บทที่ 2

¹⁵ กรุงเทพธุรกิจ 25 ตุลาคม 2542 "สิทธิบัตรแกงกะหรี่ควรเป็นของใคร" เขียนโดย รันจิต เทพราช

มากขึ้น โดยเกษตรกร และชุมชน ที่ปลูกพืชซึ่งใช้เป็นองค์ประกอบในอาหาร จะได้ประโยชน์ทั้งโดยตรงและโดยอ้อม เป็นต้น

มรดกภูมิปัญญาพื้นบ้านอื่นๆ

นอกเหนือจากอาหารและยาโดยตรงแล้ว ทรัพยากรชีวภาพยังเป็นแหล่งที่มาของ ทัศนกรรม และประติมากรรมต่างๆ ดังเช่นลวดลายในเครื่องจักสาน ลายผ้า และอื่นๆ การให้การคุ้มครองภูมิปัญญาท้องถิ่นจึงควรพิจารณาการคุ้มครองไปถึงภูมิปัญญาที่เกี่ยวข้องด้วย

กรณีที่ชัดเจนที่สุดคือกรณีรัฐบาลสหรัฐอเมริกาว่าชื่อ "ข้าวหอมมะลิ" (Jasmine Rice) ถือว่าเป็นชื่อทั่วไป (Generic Name) ทั้งๆ ที่นี่คือชื่อของพันธุ์ข้าวของไทย ชื่อของข้าวหอมมะลิจึงเป็นทั้งมรดกทางพันธุกรรมและมรดกทางภูมิปัญญาที่เกี่ยวข้องเชื่อมโยงกัน ยุโรปเองได้ผลักดันให้มีการคุ้มครองชื่อทางภูมิศาสตร์ (Geographical Indication) เพื่อปกป้องประโยชน์ในอุตสาหกรรมของเขา แต่กรมทรัพย์สินทางปัญญายังไม่ได้รับเริ่มใดๆ เพื่อปกป้องชื่อข้าวหอมมะลิ ทั้งๆ ที่เป็นชื่อมรดกพันธุกรรมของเรา และกำลังเป็นปัญหาทางการค้าในระหว่างประเทศ

3) ระบบเกษตรกรรมและวิถีวัฒนธรรมแบบพื้นบ้าน

ภายใต้ความเคลื่อนไหวและกระแสระดับโลกเกี่ยวกับการคุ้มครองทรัพยากรชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นนั้น ดูเหมือนว่าสังคมไทยโดยรวมค่อนข้างยอมรับและสนับสนุนแนวทางดังกล่าว ดังจะเห็นได้จากกฎหมายคุ้มครองพันธุ์พืชซึ่งได้ให้การคุ้มครองพันธุ์พืชท้องถิ่นและกฎหมายคุ้มครองและส่งเสริมภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทยได้รับการสนับสนุนให้ผ่านสภาภายในระยะเวลาไม่นานนักเมื่อเทียบกับกฎหมายอื่นหลายฉบับ

แต่การคุ้มครองเฉพาะสองสิ่งนั้นแล้วหวังว่าเราจะรักษาทรัพยากรชีวภาพเอาและภูมิปัญญาท้องถิ่นเอาไว้อย่างหลากหลายและยั่งยืนนั้นได้นั้นเป็นความเข้าใจที่หาเพียงพอไม่ เนื่องจากความหลากหลายของทรัพยากรชีวภาพและภูมิปัญญาพื้นบ้านนั้นขึ้นอยู่กับการอยู่รอดของชุมชนและวิถีวัฒนธรรมของท้องถิ่นด้วย

จริงอยู่ที่ชุมชนต่างๆ ได้ปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตและวัฒนธรรมของตนไปตามการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น แต่การเปลี่ยนแปลงที่รัฐบาลได้เข้าไปทำลายวิถีวัฒนธรรมของชุมชนทั้งที่รู้เท่าไม่ถึงการณ์ และด้วยมิอาจคาดคิดนั้นไม่อาจยอมรับได้ด้วยประการทั้งปวง ในหลายกรณีของการเข้าไปแทรกแซงของรัฐนั้นนอกจากจะทำลายวิถีชีวิตและวัฒนธรรมของชุมชนแล้วยังเป็นการทำลายความมั่นคงของสังคมโดยรวมด้วย

กรณีความพยายามของรัฐโดยกรมป่าไม้ได้เข้าไปกดดันให้ชุมชนปกากะญอและชุมชนพื้นเมืองอื่นๆ ในภาคเหนือยกเลิก "ไร่หมุนเวียน" เป็นตัวอย่างของการใช้อำนาจรัฐทำลายแบบแผนการเกษตรและวิถีวัฒนธรรมของชุมชนท้องถิ่น

ไร้หมุนเวียนนอกจากเป็นแบบแผนเกษตรกรรมที่ตอบสนองความต้องการอาหารและอื่นๆให้กับชุมชนแล้ว ระบบเกษตรกรรมพื้นบ้านนี้ คืออยู่กำเนิดความหลากหลายทางชีวภาพและภูมิปัญญาการรักษาพยาบาลแบบพื้นบ้านที่มีค่าต่อสังคมไทยโดยรวมด้วย¹⁶

การคุ้มครองระบบเกษตรกรรมแบบพื้นบ้านและการรักษาวัฒนธรรมท้องถิ่นนั้นที่จริงได้ถูกกำหนดไว้ในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2540 รัฐสภาของเราต้องตรากฎหมายออกมาเพื่อรองรับหลักการดังกล่าว โดยอาจอยู่ภายใต้กฎหมายที่เกี่ยวข้องกับการคุ้มครองความหลากหลายทางชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นหรืออาจอยู่ภายใต้กฎหมายที่เกี่ยวข้องกับการรับรองสิทธิชุมชนก็ได้แล้วแต่ความเหมาะสม

องค์ประกอบของสิทธิในทรัพยากรชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่น

สิทธิของเกษตรกรและชุมชนเกี่ยวกับทรัพยากรชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นควรครอบคลุมประเด็นดังต่อไปนี้

1. สิทธิที่จะได้รับทราบข้อมูลข่าวสารจากการเข้าถึงเพื่อใช้ประโยชน์ และผลกระทบที่เกิดขึ้นจากการดำเนินกิจกรรมใดๆจากภายนอกที่มีผลกระทบต่อทรัพยากรชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่น

ในทางปฏิบัติการได้รับทราบข้อมูลข่าวสารอย่างรอบด้านนั้นอาจแบ่งออกได้เป็นสองประการสำคัญคือ

1) สิทธิที่จะต้องได้รับความยินยอมก่อนล่วงหน้าก่อนการเข้าถึงเพื่อใช้ประโยชน์จากภายนอก ทั้งนี้โดยเกษตรกรและชุมชนจะต้องได้รับการบอกข้อมูลอย่างครบถ้วนก่อนการตัดสินใจ (Prior Informed Consent) สิทธิข้อนี้ถูกระบุไว้ในอนุสัญญาว่าด้วยความหลากหลายทางชีวภาพ และเป็นเงื่อนไขสำคัญสำหรับการเข้าถึงทรัพยากรชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นจากภายนอก

การที่บุคคลภายนอกจะเข้ามาใช้ประโยชน์จากทรัพยากรชีวภาพและภูมิปัญญาของชุมชนเป็นการแสดงออกขั้นพื้นฐานที่สำคัญที่สุดของการแสดงออกถึงการยอมรับในสิทธิของเกษตรกรและชุมชน

อย่างไรก็ตามในทางปฏิบัติ การที่ชุมชนจะได้รับข้อมูลครบถ้วนหรือไม่นั้น รัฐ หรือองค์กรอื่นๆ อาจเข้ามาให้ข้อมูลเพิ่มเติมหรือช่วยวิเคราะห์เพื่อการตัดสินใจ เพราะในหลายกรณีนั้นชุมชนมิได้สัมพันธ์กับคนภายนอกทั่วไป แต่ต้องเผชิญกับองค์กรจากต่างประเทศที่ต้องการเข้ามาแสวงหาประโยชน์จากชุมชน ดังกรณีตัวอย่างที่นักล่าพันธุ์กรรมที่เข้ามาในนามมูลนิธิชีววิทยา

¹⁶ โปรดดูกรณีศึกษาสิทธิเกษตรกรและภูมิปัญญาท้องถิ่นภาคเหนือ หน้า 39

ชาติพันธุ์ ได้ให้ชุมชนปะกาเกอญอที่ภาคเหนือเซ็นสัญญายินยอมก่อนการเข้าสำรวจความรู้
สมุนไพรของชุมชน¹⁷

ทั้งนี้โดยหากเห็นว่าข้อตกลงหรือข้อมูลที่ได้รับไม่ครบถ้วนหรือไม่เป็นที่พอใจ ชุมชนมี
สิทธิปฏิเสธการเข้าถึงเพื่อใช้ประโยชน์ดังกล่าวได้ (Right to Say No)

2) สิทธิที่จะได้รับทราบข้อมูลล่วงหน้าก่อนการนำสิ่งมีชีวิตต่างเผ่าพันธุ์ (alien species)
และสิ่งมีชีวิตแปลงพันธุกรรมเข้ามาภายในพื้นที่เกษตรกรรมของชุมชน

นับตั้งแต่เริ่มต้นยุคปฏิวัติเขียวที่ผ่านมา สถาบันวิจัยการเกษตรทั้งในประเทศและ
ระหว่างประเทศ รวมทั้งบริษัทเมล็ดพันธุ์ขนาดใหญ่ได้นำพันธุ์พืชใหม่เข้ามาส่งเสริมให้เกษตรกร
ปลูก โดยส่วนใหญ่การส่งเสริมพันธุ์พืชใหม่ดังกล่าว เกษตรกรจะได้รับข้อมูลเพียงด้านเดียวจาก
เจ้าหน้าที่ของรัฐและบริษัทเอกชน เกษตรกรส่วนใหญ่ไม่ทราบผลกระทบด้านลบจากพืชพันธุ์
ใหม่ทั้งจากรัฐและบริษัทเมล็ดพันธุ์ เช่น ต้นทุนที่เพิ่มขึ้น ความอ่อนแอต่อโรคแมลง และการเข้า
มาแทนที่พันธุกรรมพื้นเมือง เป็นต้น

ภายใต้ยุคเทคโนโลยีชีวภาพ การเข้ามาของพันธุ์พืชแปลงพันธุกรรมแม้เพียงต้นเดียวก็
อาจทำให้เกิดการปนเปื้อนทางพันธุกรรม และอาจทำให้พันธุ์พืชพื้นเมืองต้องเปลี่ยนแปลงพันธุ์
หรืออาจสูญหายไปอย่างรวดเร็ว หรือทำให้เกิดปัญหาอื่นๆ เช่น ผลต่อสิ่งแวดล้อม ผลต่อสุขภาพ
และผลกระทบทางเศรษฐกิจ ดังที่ได้กล่าวแล้วในบทที่ 3

ดังนั้นเกษตรกรและชุมชนจะต้องได้รับทราบข้อมูลที่รอบด้านเพื่อการตัดสินใจ โดยรัฐจำ
เป็นต้องสร้างกลไกต่างๆ ขึ้นมาเพื่อเป็นหลักประกันว่าเกษตรกรและชุมชนจะต้องได้รับทราบข้อ
มูล และบริษัทเมล็ดพันธุ์หรือหน่วยงานของรัฐเองจะต้องเป็นผู้รับผิดชอบหากการตัดสินใจปลูก
พันธุ์พืชใหม่ๆ ของเกษตรกรนั้นเกิดขึ้นจากการไม่เปิดเผยข้อมูลที่รอบด้านของผู้ที่เกี่ยวข้อง

กรณีการผลักดันให้มีการปลูกฝ้ายบีทีของบริษัทข้ามชาติจากต่างประเทศ เป็นตัวอย่าง
ที่เห็นได้ชัดว่า บริษัทข้ามชาติได้บิดเบือนข้อมูลปัญหาและความล้มเหลวของการปลูกฝ้ายดังกล่าว
ในต่างประเทศ เช่น ผลผลิตที่ไม่ได้ตามที่ต้องการ ปัญหาต่อสิ่งแวดล้อม พื้นที่ปลูกที่ลดลง การ
ระบาดของแมลงบางชนิด เป็นต้น¹⁸ ในขณะที่หน่วยงานของรัฐเอง เช่น กรมวิชาการเกษตร
และศูนย์พันธุวิศวกรรมและเทคโนโลยีชีวภาพแห่งชาติ ก็ได้ทำหน้าที่ในการเผยแพร่ข้อมูลที่
รอบด้านแก่สาธารณะ

¹⁷ โปรดดู วิทยุข เลื่อนจำริญ เรื่อง , โจรสลัดชีวภาพ, เอกสารวิจัยนโยบาย สถาบันการแพทย์แผนไทย กระทรวง
สาธารณสุข, 2541

¹⁸ ตัวอย่างรายงานข่าวดังกล่าว เช่น "Midwest Farmers Lose Faith They Had in Biotech Crops" โดย
Scott Kilman ใน Wall Street Journal, October 21, 1999 และ "Corn Growers Forecast Dramatic Drop in
GMO Planted Corn Acres Next Year" ACGA press release September 20, 1999 เป็นต้น

2. สิทธิในการได้รับการแบ่งปันผลประโยชน์จากการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่น

เกษตรกรและชุมชนควรจะเป็นผู้ได้รับผลประโยชน์จากการนำทรัพยากรชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นไปใช้ในเชิงพาณิชย์ อย่างไรก็ตามการแบ่งปันผลประโยชน์ที่เกษตรกรและชุมชนจะได้รับนั้นอาจอยู่ในรูปแบบต่าง ๆ เช่น

1) การได้รับผลตอบแทนหรือส่วนแบ่งโดยตรงจากผู้ที่น่าเอาพันธุ์พืชหรือภูมิปัญญาท้องถิ่นไปใช้ประโยชน์ทางพาณิชย์ เช่นในกฎหมายคุ้มครองพันธุ์พืชระบุให้ผู้ที่พัฒนาพันธุ์พืชใหม่ที่ต้องรับการคุ้มครองต้องทำสัญญาส่วนแบ่งผลประโยชน์กับชุมชนซึ่งเป็นเจ้าของพันธุ์พืชเฉพาะท้องถิ่น หรือกับคณะกรรมการพันธุ์พืชในกรณีเป็นพันธุ์พืชทั่วไปและพันธุ์พืชป่า

การกำหนดให้มีการทำสัญญาแบ่งปันผลประโยชน์ เป็นกลไกสำคัญในการถ่วงดุลย์ระหว่างสิทธิของนักปรับปรุงพันธุ์หรือบริษัทเมล็ดพันธุ์กับสิทธิของเกษตรกรและชุมชน

2) การจัดตั้งกลไกการตอบแทนผลประโยชน์แก่เกษตรกรและชุมชนในระดับประเทศ และระดับระหว่างประเทศ

การตั้งกลไกการตอบแทนผลประโยชน์ต่าง ๆ เช่น กองทุนคุ้มครองพันธุ์พืช ในกฎหมายคุ้มครองพันธุ์พืช เกิดขึ้นจากการยอมรับว่าพันธุ์พืชส่วนใหญ่เป็นพันธุ์พืชที่ได้อนุรักษ์และพัฒนาโดยชุมชนมากกว่าหนึ่งชุมชน ดังนั้นผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นจากการแบ่งปันผลประโยชน์ควรถูกตอบแทนไปสู่เกษตรกรและชุมชนที่เกี่ยวข้องทั้งหมด

ในทำนองเดียวกัน ทรัพยากรชีวภาพหลายอย่างเป็นมรดกทางภูมิปัญญาของประเทศหลายประเทศ ตัวอย่างเช่นมะระขี้นก ซึ่งจดสิทธิบัตรโดยบริษัทและสถาบันในสหรัฐอเมริกา เป็นพืชที่พบได้ทั่วไปในประเทศเอเชียอาคเนย์ รวมไปถึงตอนใต้ของจีน¹⁹ เช่นเดียวกับงานศึกษาของ RAFI และเครือข่ายชนพื้นเมืองที่สำรวจการใช้พืชสมุนไพรกว่า 1,000 กรณี และพบว่า 35 % ของสมุนไพรที่ทำการศึกษามีการใช้มากกว่าหนึ่ง²⁰

3. สิทธิในการเลือกแบบแผนการผลิตที่รักษาความหลากหลายทางชีวภาพเอาไว้

ขณะนี้แนวโน้มของการเปลี่ยนแปลงภาคเกษตรกรรมก็คือเปลี่ยนแปลงจากระบบการเกษตรแบบดั้งเดิมมาสู่ระบบการเกษตรแบบการปฏิบัติเชิงนิเวศซึ่งเน้นที่การใช้พันธุ์พืชใหม่ๆ ไม่ก็ชนิดที่ตอบสนองต่อปุ๋ยเคมีและเพิ่มปริมาณการใช้สารเคมีปราบศัตรูพืช และการเปลี่ยนแปลงพันธุ์พืชจากพันธุ์พืชที่ผสมโดยวิธีปกติไปเป็นการใช้พันธุ์พืชที่ได้มาจากการตัดต่อพันธุกรรม

¹⁹ วิฑูรย์, อ่างแล้ว

²⁰ RAFI & IPBN, 1994

การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวเกิดขึ้นโดยการผลักดันของบรรษัทข้ามชาติ การสนับสนุนจากรัฐบาลของประเทศอุตสาหกรรม และความร่วมมือจากรัฐบาลของเราเอง ดังที่กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ได้มีบทบาทเป็นอย่างสูงในการผลักดันการปฏิวัติเขียวเมื่อ 3 - 4 ทศวรรษที่ผ่านมา

ความเชื่อที่ว่าเกษตรกรรมแบบปฏิวัติเขียวและการใช้ฟิซจีเอ็มโอจะนำไปสู่การแก้ปัญหาความอดอยากยากจน และการเพิ่มพูนผลผลิตต่อไร่ ทำให้หน่วยงานของรัฐได้ผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลงแบบแผนการเกษตรที่เป็นอยู่ให้เป็นไปตามแนวทางที่รัฐปรารถนาและสอดคล้องกับผลประโยชน์ของบรรษัทขนาดใหญ่

การผลักดันและกดดันให้ชุมชนในพื้นที่สูงยุติการทำไร่หมุนเวียน เป็นตัวอย่างหนึ่งของนโยบายดังกล่าว ทั้งๆ ที่ระบบการทำไร่หมุนเวียนหาได้ทำลายระบบนิเวศเมื่อเปรียบเทียบกับระบบการผลิตแบบการปฏิวัติเขียว ทั้งนี้โดยไม่ต้องกล่าวถึงผลประโยชน์ที่มากกว่าเมื่อเปรียบเทียบกับประเด็นความหลากหลายทางชีวภาพ และความมั่นคงทางอาหาร

สิทธิในการเลือกแบบแผนการผลิตทางการเกษตรแบบดั้งเดิมของชุมชนท้องถิ่นจึงเป็นสิทธิขั้นต้นของการรักษาความหลากหลายทางชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่น

4. สิทธิในการวิจัยและพัฒนาเทคโนโลยีชีวภาพและการเกษตรที่เหมาะสมและตอบสนองต่อผลประโยชน์ของชุมชนและเกษตรกรส่วนใหญ่

นับตั้งแต่เริ่มต้นยุคปฏิวัติเขียวซึ่งเริ่มต้นพร้อมๆ กับการเริ่มแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับแรกเป็นต้นมานั้น การวิจัยและพัฒนาด้านการเกษตรของไทยก็ขึ้นอยู่กับสถาบันวิจัยการเกษตรระหว่างประเทศมากยิ่งขึ้นทุกที กรณีการพัฒนาพันธุ์ข้าวให้ผลผลิตสูงของไทยดูจะเป็นตัวอย่างที่ชี้ให้เห็นความเป็นจริงดังกล่าวได้อย่างชัดเจน กล่าวคือการวิจัยข้าวพันธุ์ที่ให้ผลผลิตสูงของไทยล้วนแล้วแต่ผสมข้าม (cross breeding) กับพันธุ์ข้าวของสถาบันวิจัยข้าวนานาชาติแทบทั้งสิ้น การวิจัยเทคโนโลยีการเกษตรของไทยจึงไม่เป็นอิสระและยืนอยู่บนขาของตัวเองอย่างแท้จริง

การผูกติดกับสถาบันวิจัยการเกษตรระหว่างประเทศดังกล่าว ทำให้สถาบันวิจัยการเกษตรของเราไม่อาจปรับตัวสนองตอบต่อความต้องการของเกษตรกรและชุมชนได้ ดังกรณีเมื่อแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 8 ได้กำหนดเป้าหมายการเพิ่มพื้นที่เกษตรกรรมยั่งยืนให้ได้อย่างน้อย 20 เปอร์เซ็นต์ของพื้นที่ประเทศ แต่สถาบันวิจัยการเกษตรที่เราไม่อาจสนองตอบต่อเป้าหมายการพัฒนาประเทศดังกล่าวได้ สถาบันวิจัยการเกษตรของไทยยังคงให้ความสำคัญกับการวิจัยการเกษตรที่ต้องพึ่งพาปุ๋ยและการใช้สารเคมีอยู่เช่นเดิม

การที่เกษตรกรและชุมชนถูกตัดขาดออกจากกระบวนการวิจัยและพัฒนา เป็นต้นเหตุสำคัญที่ทำให้บรรษัทข้ามชาติเข้ามามีบทบาทครอบงำภาคเกษตรกรรมของไทย การสร้างความมั่นคงของภาคเกษตรกรรมจึงละเลยบทบาทในการวิจัยการเกษตรของเกษตรกรไปมิได้

ในช่วงหนึ่งทศวรรษที่ผ่านมาได้มีการเสนอแนวความคิด "การวิจัยพัฒนาที่เกษตรกรรมมีส่วนร่วม (Participatory Technology Development)" เพื่อปฏิรูประบบการวิจัยของสถาบันวิจัย

การเกษตรระหว่างประเทศ (IARCs: International Agricultural Research Centers) และสถาบันวิจัยการเกษตรในประเทศ (NARS: National Agricultural Research System) แต่ในทางปฏิบัติไม่มีอะไรที่ชี้ให้เห็นการเปลี่ยนแปลงของสถาบันวิจัยดังกล่าว ทั้งนี้เนื่องจากโครงสร้างของสถาบันวิจัยดังกล่าวอยู่ภายใต้การชี้นำของธนาคารโลกและระบบที่ธนาคารโลกวางไว้

แนวความคิดใหม่ในการวิจัยและพัฒนาการเกษตรที่ได้รับการยอมรับมากขึ้นทุกทีคือการวิจัยและพัฒนาภายใต้การควบคุมของเกษตรกร (Farmer Controlled Research) หรือการวิจัยที่เกษตรกรเป็นนักวิจัยเอง (Farmer as Researcher) นี่คือนโยบายการวิจัยซึ่งสร้างหลักประกันที่เกษตรกรจะเป็นผู้ที่กำหนดประเด็นการวิจัย เป็นผู้วิจัย และได้รับผลจากการวิจัยโดยตรงโดยไม่ต้องผ่านกระบวนการส่งเสริมและเผยแพร่เหมือนดังในระบบวิจัยแบบเดิม แนวความคิดและกระบวนการวิจัยเช่นนี้กำลังได้รับการตอบรับอย่างจากเกษตรกรและชุมชนท้องถิ่นต่างๆ ทั่วโลกเพื่อฟื้นคืนวิถีเกษตรกรรมที่ยืนอยู่บนขาของตนเองและชุมชนให้ได้อีกครั้งหนึ่ง ขณะนี้ขบวนการของชาวนาและนักวิทยาศาสตร์ MASIPAG ที่ฟิลิปปินส์ และเครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือกในประเทศไทย ได้ประกาศจะใช้แนวทางและหลักการนี้ในการสร้างความเข้มแข็งให้กับเกษตรกร

5. สิทธิในการปกป้องและรักษาไว้ซึ่งพันธุกรรมพื้นเมือง

ทันทีที่มีการปลดปล่อยพืชแปลงพันธุกรรมเข้ามาภายในประเทศ สิ่งที่เกิดขึ้นและยากยิ่งที่จะควบคุมได้คือการปนเปื้อนทางพันธุกรรม (gene contamination) หรือมลภาวะทางพันธุกรรม (genetic pollution) นั่นคือการที่พันธุกรรมจากพืชแปลงพันธุกรรมจะกระจายไปผสมกับพันธุ์พืชดั้งเดิมโดยผ่านกระบวนการผสมข้ามตามธรรมชาติ (cross breeding) และการถ่ายทอดยีนตามแนวนอน (horizon gene transfer) ดังตัวอย่างการที่ยีนซึ่งเป็นตัวกำหนดให้เกษตรกรต้องฉีดสารเคมีปราบศัตรูพืชไกลโฟเสทเท่านั้นจากข้าวโพดราวดีอีพีเรดตี้จะแพร่กระจายไปได้อย่างรวดเร็วไปยังข้าวโพดพันธุ์พื้นเมือง ซึ่งทำให้เกษตรกรที่ปลูกข้าวโพดต้องใช้สารเคมียี่ห้อราวดีอีพีของบรรษัทมอนซานโต้เท่านั้นในการควบคุมวัชพืช

ตัวอย่างที่ปรากฏขึ้นแล้วจริงๆ ในต่างประเทศก็คือ เกสรจากพืชแปลงพันธุกรรมจากแปลงข้างเคียงปลิวมาผสมกับพืชที่ปลูกโดยวิธีเกษตรกรรมอินทรีย์ (organic farming) และผสมกับพืชที่ปลูกโดยวิธีปกติ (conventional farming) ทำให้เกษตรกรไม่สามารถขายผลผลิตการเกษตรในตลาดที่ตนเองเคยขายได้ จนนำมาสู่การฟ้องร้องหลายกรณีทั้งในประเทศสหรัฐอเมริกา และแคนาดา

ในกรณีประเทศไทย ปัญหาผลดังกล่าวยิ่งรุนแรงมากยิ่งขึ้นกว่าผลซึ่งเกิดขึ้นในประเทศอุตสาหกรรมเสียอีก เนื่องจากประเทศไทยเป็นประเทศที่มีความหลากหลายทางชีวภาพสูง และเป็นศูนย์กลางความหลากหลายทางชีวภาพของพืชหลายชนิด เช่นข้าว และกล้วย เป็นต้น การปลูกพืชแปลงพันธุกรรมจะทำลายฐานพันธุกรรมดังกล่าว นี่ย่อมเป็นการละเมิดสิทธิของเกษตรกรและชุมชน ทำลายความมั่นคงทางพันธุกรรมและอาหารของประเทศโดยรวมในที่สุด

การที่สถาบันวิจัยของรัฐร่วมมือกับบริษัทข้ามชาติเอาพืชแปลงพันธุกรรมมาปลูกในพื้นที่ที่เกษตรกรปลูกพืชพันธุ์ทั่วไปหรือพันธุ์พืชดั้งเดิม (conventional & traditional seed) โดยอ้างว่าเป็นการทดสอบหรือการวิจัยก็ย่อมถือเป็นการรุกรานและคุกคามเกษตรกร

ในช่วง 4 - 5 ปีที่ผ่านมา ได้มีการณ์เกษตรกรและนักสิ่งแวดล้อมในหลายประเทศทั่วโลก ทั้งในยุโรป อเมริกา และเอเชีย เข้าไปทำลายแปลงปลูกพืชแปลงพันธุกรรม ในหลายกรณี เช่น ในอังกฤษเมื่อวันที่ 21 กันยายนที่ผ่านมา คณะลูกขุนได้ตัดสินให้กลุ่มนักสิ่งแวดล้อมจำนวน 28 คนที่ถูกเข้าไปทำลายแปลงปลูกพืชพันธุ์กรรมเพื่อการทดลองให้ไม่มีความผิด

สำหรับกรณีประเทศไทย เกษตรกรได้เรียกร้องให้กรมวิชาการเกษตรทำลายเมล็ดข้าวจีเอ็มโอต้านทานโรคขอบใบแห้ง 123 เมล็ดซึ่งได้จากการตัดแต่งพันธุกรรมจากห้องปฏิบัติการในอเมริกาทั้งเสีย พวกเขาประกาศว่าจะบุกเข้าไปทำลายเมล็ดพันธุ์ดังกล่าวโดยตนเองหากเจ้าหน้าที่รัฐละเลยไม่ฟังความเห็นของเกษตรกร รัฐบาลไทยและระบบนิติศาสตร์ไทยจะปรับตัวและรองรับการเรียกร้องสิทธิของเกษตรกรและชุมชนเช่นไร ศาลจะตัดสินให้เกษตรกรที่บุกเข้าเอาเมล็ดพันธุ์ข้าวตกแต่งพันธุกรรมมาเผาทำลายด้วยข้อหาทำลายทรัพย์สินของราชการ ? หรือตัดสินให้เกษตรกรไม่มีความผิดเพราะถือว่าเป็นสิทธิในการปกป้องตนเองและชุมชน ? มีระบบอะไรที่สังคมนี้ต้องสร้างขึ้นเพื่อรองรับความขัดแย้งและการเรียกร้องสิทธิของเกษตรกรและชุมชน ?

บทที่ 9

ข้อเสนอ ในการแปรหลักการสิทธิชุมชนและสิทธิเกษตรกร ไปสู่การปฏิบัติ

บทที่ 9

ข้อเสนอในการแปรหลักการสิทธิชุมชนและเกษตรกรไปสู่การปฏิบัติ

1. ส่งเสริมบทบาทของเกษตรกรและชุมชนในการอนุรักษ์พัฒนาและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรชีวภาพ

การมีส่วนร่วมของประชาชนและชุมชนท้องถิ่นเป็นหัวใจสำคัญของการปกป้องทรัพยากรชีวภาพ เนื่องจากเราไม่อาจใช้กลไกและอำนาจของรัฐแต่เพียงอย่างเดียวในการพัฒนาสิทธิของชุมชน

เกษตรกรและชุมชนจำเป็นต้องเรียกร้องสิทธิของตนพร้อม ๆ กับการที่ต้องรักษาฐานทรัพยากรชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นเอาไว้โดยไม่ให้ถูกทำลายและเสื่อมโทรมลง

อย่างไรก็ตามการที่ประชาชนจะมีส่วนร่วมในการปกป้องทรัพยากรชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่น ต้องมีองค์ประกอบหลายอย่างเข้ามาเกี่ยวข้องด้วยกล่าวคือ

1) ศึกษาสถานการณ์การแย่งชิงทรัพยากรชีวภาพ และรูปแบบต่างๆ ของการเข้ามาโจรกรรมทรัพยากรชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่น ความเข้าใจเกี่ยวกับระบบทรัพย์สินทางปัญญายาไ้ต้องการคำโลก ตลอดจนปัญหาเกี่ยวกับสิ่งมีชีวิตแปลงพันธุกรรม

ความรู้ความเข้าใจดังกล่าวเป็นพื้นฐานสำคัญที่สุดที่เกษตรกรและชุมชนจะตระหนักถึงบทบาทและความสำคัญของตนท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงทางเทคโนโลยีและเศรษฐกิจที่เกิดขึ้น ทั้งนี้โดยต้องตระหนักว่าการเปลี่ยนแปลงทางเทคโนโลยีและข้อตกลงต่างๆ ในระดับระหว่างประเทศนั้น นอกเหนือห่างไกลกับการรับรู้ของพวกเขาแล้วยังมีพื้นฐานความคิดที่แตกต่างกันอย่างยิ่งด้วย

อันที่จริงระบบคิดพื้นฐานของชุมชนท้องถิ่นส่วนใหญ่คือการแบ่งปัน/แลกเปลี่ยน และการถ่ายทอดความรู้ระหว่างกันโดยไม่หวังผลตอบแทน ดังคำกล่าวที่เปรียบเทียบกับระบบความรู้การแพทย์พื้นบ้านว่าเป็น "ยาขอ หมอวาน" เป็นต้น การให้ความรู้ข้างต้นแก่ประชาชนโดยทั่วไปแม้ว่าจะทำให้เกิดผลกระทบต่อรากฐานความเชื่อดั้งเดิมในการเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่กัน แต่ก็มีคามจำเป็นในการรักษา และปกป้องสิทธิและประโยชน์ของชุมชนในระยะยาว

บรรดาโจรสลัดชีวภาพได้ใช้พื้นฐานวิถีคิดการเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ รวมทั้งการแบ่งปันให้แก่ผู้มาเยือนนั่นเองในการรวบรวมบรรดาความรู้ทั้งหลายไปใช้ประโยชน์ และพัฒนาไปสู่ขั้นที่สามารถนำไปจดสิทธิบัตรจากฐานทรัพยากรและภูมิปัญญาจากท้องถิ่น

เมื่อครั้งที่มีการจัดประชุมเกี่ยวกับกรณีมูลนิธิชีววิทยาชาติพันธุ์เมื่อปี 2538 ที่มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ นักวิชาการท่านหนึ่งซึ่งเกี่ยวข้องในโครงการของมูลนิธิดังกล่าว ได้กล่าวว่ากิจกรรมของมูลนิธิที่ศึกษาความรู้จากชุมชนปะกาเกอญอนั้นไม่เห็นเสียหายตรงไหนเพราะใน

ที่สุดแล้วผลของการศึกษาอาจนำไปสู่การค้นพบยาใหม่ๆ ซึ่งเป็นประโยชน์ต่อมนุษยชาติในที่สุด อีกทั้งชุมชนเองก็ภาคภูมิใจกับการได้ถ่ายทอดความรู้นั้นให้แก่คนภายนอก

คำกล่าวของนักวิชาการท่านนั้นไม่อาจยอมรับได้ด้วยเหตุที่ว่า ประการแรก เขาเป็นผู้หนึ่งได้รับผลประโยชน์จากโครงการดังกล่าว คำกล่าวเช่นนั้นไม่แตกต่างจากบรรดาโจรสลัดชีวิตภาพที่เห็นว่ามีแต่แรงงานและการทุ่มเทความพยายามของตนเท่านั้นที่ควรแก่การได้รับผลตอบแทน ความรู้จากพื้นบ้านเป็นความรู้ที่เป็นของสาธารณะมิได้มีคุณค่าใดๆ ต่อการสร้างความสำเร็จก้าวหน้า ประการที่สอง ชุมชนในท้องถิ่นอาจภูมิใจต่อการแบ่งปันความรู้ต่อผู้อื่น แต่หากชุมชนทราบว่าท้ายที่สุดแล้วภูมิปัญญาของพวกเขาถูกนำไปจดสิทธิบัตรเพื่อผูกขาดปิดกั้นมิให้ผู้อื่นใช้ประโยชน์ การกระทำดังกล่าวย่อมขัดแย้งกับความเชื่อและวิถีคิดของชุมชนนั่นเอง

กรณีเกี่ยวกับความเข้าใจเกี่ยวกับ "สิ่งมีชีวิตแปลงพันธุกรรม" และ "วิศวะพันธุกรรม" ก็เช่นเดียวกัน การพัฒนาของเทคโนโลยีดังกล่าวยากที่จะทำความเข้าใจให้กับเกษตรกรและชุมชนอันห่างไกลได้เข้าใจได้ เนื่องจากวิถีทางการพัฒนาเทคโนโลยีดังกล่าวแตกต่างโดยสิ้นเชิงกับกระบวนการที่พวกเขาใช้ในการพัฒนาและปรับปรุงพันธุ์พืชและสัตว์ในระบบเกษตรกรรม

ในหลายกรณีนักพันธุวิศวกรรมและบริษัทข้ามชาติได้เผยแพร่ความคิดผิดๆ เช่นการอ้างว่า "พืชจีเอ็มโอก็เหมือนกับการปรับปรุงพันธุ์พืชโดยทั่วไป"¹, "ชาวบ้านก็เป็นนักพันธุวิศวกรรม"² หรือ "สิทธิบัตรพันธุ์พืชก็เหมือนกรรมสิทธิ์ในที่ดิน"³ เป็นต้น ซึ่งแท้ที่จริงแล้วเป็นการบิดเบือนเพื่อให้เกษตรกรและชุมชนยอมรับเทคโนโลยีและกฎเกณฑ์ทางการค้าที่เอื้อประโยชน์ต่อพวกเขานั้นเอง

2) ชุมชนต้องรักษาบทบาทในการอนุรักษ์ พัฒนา และใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืนจากทรัพยากรชีวภาพและภูมิปัญญาจากท้องถิ่นให้ดำรงอยู่และเจริญก้าวหน้าให้มากยิ่งขึ้น

¹ นักวิทยาศาสตร์ชั้นนำของโลก เช่น Prof. George Wald และนักฟิสิกส์ที่มีชื่อเสียงมากที่สุดของโลกเตือนว่า วิศวะพันธุกรรมจะนำมนุษย์ไปสู่ปัญหาและความยุ่งยากที่เราไม่อาจคาดคะเนได้

² ยศ สันตสมบัติ ใช้คำนี้เพื่อยกย่องบทบาทของเกษตรกรและชุมชนที่ได้พัฒนาพันธุ์พืชที่เหมาะสมกับความต้องการและเหมาะสมกับระบบนิเวศของท้องถิ่น แต่นักพันธุวิศวกรรมบางคนใช้คำนี้ในความหมายอื่น ทั้งๆ ที่กระบวนการปรับปรุงพันธุ์ที่ดำเนินโดยเกษตรกรและชุมชนนั้นเป็นการทำงานร่วมกันระหว่างมนุษย์และธรรมชาติในการคัดเลือกพันธุ์พืชที่เหมาะสม แต่พันธุวิศวกรรมสร้าง "พันธุ์พืชขึ้นตามความต้องการของมนุษย์(บางกลุ่ม)และด้วยวิธีซึ่งไม่สามารถเกิดขึ้นเองได้เลยตามธรรมชาติ

³ ความหมายของสิทธิบัตรกับกรรมสิทธิ์โดยทั่วไปแตกต่างกันอย่างสิ้นเชิง ยกตัวอย่างเช่นการกรรมสิทธิ์ในน้ำ หมายถึงเราเป็นเจ้าของน้ำในแก้วหรือในภาชนะซึ่งเราจะเอาไปใช้ประโยชน์อย่างไรก็ได้ แต่ถ้าเรามีสิทธิบัตรในน้ำ (เช่น เราเห็นว่าน้ำถูกสร้างขึ้นได้โดยใช้ออกซิเจนและไฮโดรเจน) หมายความว่าเราเป็นเจ้าของน้ำทั้งหมดที่มีอยู่ในโลก

ตราบไคที่ประชาชนในท้องถิ่นยังมีบทบาทในการอนุรักษ์ พัฒนา และใช้ประโยชน์จากทรัพยากรชีวภาพเอาไว้ได้ พวกเขาก็จะคงรักษาความชอบธรรมในการเรียกร้องสิทธิของตนเอาไว้ได้ต่อไป

ในทางปฏิบัติ มาตรการการส่งเสริมบทบาทชุมชนควรมีดังต่อไปนี้

- ชุมชนชาติพันธุ์ต่าง ๆ ต้องรักษาระบบเกษตรกรรมพื้นบ้านตามประเพณีปฏิบัติของพวกเขาให้ดำเนินต่อไป ตัวอย่างเช่น ระบบเกษตรกรรมแบบไร่หมุนเวียนของชาวปะกาเกอญอ ไร่หมุนเวียนเป็นส่วนหนึ่งของวิถีวัฒนธรรมของพวกเขา เป็นตัวอย่างของระบบเกษตรกรรมที่รักษาความหลากหลายทางชีวภาพไว้ได้เป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อเปรียบเทียบกับระบบเกษตรกรรมแผนใหม่ อีกทั้งเป็นที่มาของภูมิปัญญาเกี่ยวกับอาหารและการแพทย์พื้นบ้าน
- นอกเหนือจากนั้น ขณะนี้ยังคงมีระบบเกษตรกรรมแบบพื้นบ้านรูปแบบต่าง ๆ ที่รักษาความหลากหลายทางชีวภาพเอาไว้เป็นจำนวนมากในภูมิภาคต่าง ๆ ตัวอย่างเช่นสวนไม้ผลแบบพื้นบ้าน สวนรอบบ้าน (Home Garden) เป็นต้น ตัวอย่างเช่น สวนรอบบ้านที่เชียงราย ขอนแก่น ระยอง นครศรีธรรมราช และนนทบุรีมีความหนาแน่นและความหลากหลายของต้นไม้ในระดับสูงมากกว่าต้นไม้ในป่าดงดิบ ป่าเต็งรัง และป่าเบญจพรรณเสียอีก กล่าวคือมีความหนาแน่นของต้นไม้ 230, 226, 217, 184, และ 162 ต้น/ไร่ตามลำดับ และมีความหลากหลายของพันธุ์ไม้ 31, 29, 39, 47 และ 26 ชนิด/ไร่ ตามลำดับ⁴
สวนทุเรียนของเกษตรกรเพียงรายเดียวที่บ้านคีรีวงศ์ ตำบลกำโลน อำเภอลานสกา จังหวัดนครศรีธรรมราช มีพันธุ์ทุเรียนพื้นบ้านประมาณ 25-40 พันธุ์ สวนทุเรียนพื้นบ้านดังกล่าวมีศักยภาพและสามารถรักษาพันธุ์กรรมพื้นบ้านเอาไว้ได้ยิ่งกว่าโครงการรวบรวมพันธุ์กรรมเป็นจำนวนมากที่ดำเนินการโดยหน่วยงานรัฐเองเสียอีก
- การสนับสนุนระบบเกษตรกรรมเพื่ออนุรักษ์ความหลากหลายทางชีวภาพควรขยายให้ครอบคลุมถึง การสนับสนุนระบบเกษตรกรรมทางเลือกรูปแบบต่าง ๆ ที่พัฒนาขึ้นในภายหลัง เช่น เกษตรกรรมอินทรีย์ เกษตรกรรมแบบผสมผสาน วนเกษตร เกษตรกรรมธรรมชาติ เป็นต้น ด้วย ทั้งนี้เนื่องจากระบบเกษตรกรรมเช่นนี้ตั้งอยู่บนแนวความคิดของการปลูกพืชหลากหลายชนิดผสมผสานกัน

3) ชุมชนท้องถิ่นต้องมีบทบาทมากขึ้นในการพัฒนาภูมิปัญญาจากท้องถิ่นเพื่อพัฒนากิจกรรมทางเศรษฐกิจในระดับท้องถิ่น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในด้านเกษตรกรรม อาหาร และยา

เท่าที่ผ่านมาทิศทางการพัฒนาและวิจัยเทคโนโลยีชีวภาพของรัฐยังคงมีแนวโน้มไปสู่การวิจัยเพื่อพัฒนาเทคโนโลยีเพื่ออุตสาหกรรมขนาดใหญ่มากกว่าเพื่อการพัฒนาชนบท ทั้ง ๆ ที่

⁴ ผกาธันว์ รัฐเขตต์ "นิเวศดินเขตร้อน" 2542

⁵ ดูกรณีศึกษา บ้านคีรีวงศ์

ส่วนใหญ่ของคนในชาติคือเกษตรกร ตัวอย่างเช่น งบวิจัยส่วนใหญ่ที่ได้รับการสนับสนุนจาก ศูนย์พันธุวิศวกรรมและเทคโนโลยีชีวภาพแห่งชาติก่อนปี 2537 รวม 133 โครงการนั้น มีเพียง 6 % เท่านั้นที่ใช้ไปเพื่อการวิจัยเกี่ยวกับเกษตรกรรมพื้นบ้านและการพัฒนาชนบท⁶

การวิจัยเพื่อพัฒนายา หรือ เทคโนโลยีอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องกับการนำเอาทรัพยากรชีวภาพ และภูมิปัญญาพื้นบ้านมาเพื่อมีเป้าหมายให้ชุมชนท้องถิ่นเองเป็นผู้ใช้ พัฒนา และได้รับผลประโยชน์จากเทคโนโลยีดังกล่าวโดยตรงยังมิได้เป็นเรื่องสำคัญของหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการวิจัยในประเทศไทย แนวทางหลักเกี่ยวกับการวิจัยก็คือการมองทรัพยากรชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นเพียงฐานรองรับการวิจัยเพื่อพัฒนาเพื่ออุตสาหกรรมขนาดใหญ่ๆ ขึ้นไปเท่านั้น

การพัฒนาภูมิปัญญาจากท้องถิ่นที่เกี่ยวข้องกับความหลากหลายทางชีวภาพเพื่อเสริมสร้างเศรษฐกิจของชุมชนที่มีศักยภาพนั้นมีอยู่ 3 เรื่องสำคัญคือ

- การวิจัยและพัฒนาพันธุ์พืชโดยชุมชน การเสริมสร้างความเข้มแข็งและการพึ่งตนเองในเรื่องพันธุ์พืชเป็นเรื่องพื้นฐานของชุมชนทั้งหมด โดยภาพรวมแล้วการวิจัยและพัฒนาเกี่ยวกับเรื่องพันธุ์พืชมักอยู่ในมือของรัฐและบริษัทเอกชน โดยที่มีแนวโน้มว่ารัฐจะลดบทบาทลง ในขณะที่ในภาคเอกชนนั้นบรรษัทข้ามชาติจะเข้ามาครอบครองพันธุ์พืชภายในประเทศไทยมากขึ้นทุกที การปรับปรุงการพัฒนาพันธุ์พืชโดยเกษตรกรสามารถทำได้หลายวิธีการ ทั้งโดยการรื้อฟื้นภูมิปัญญาการคัดเลือกพันธุ์แบบที่บรรพบุรุษได้ดำเนินการ และการนำความรู้สมัยใหม่เข้ามาช่วยในกระบวนการคัดเลือกและปรับปรุงพันธุ์แบบดั้งเดิม ตัวอย่างเช่นขณะนี้มีความพยายามของชาวนาในภาคอีสานหลายกลุ่มที่กำลังเริ่มต้นโครงการรวบรวมพันธุ์ข้าว และการปรับปรุงพันธุ์ข้าว โดยเฉพาะอย่างยิ่งหลังจากพบว่าพันธุ์ข้าวหอมมะลิซึ่งได้รับจากรัฐนั้น ประสบกับปัญหาหลายประการ บทบาทของรัฐที่วางสถานะเป็นผู้สนับสนุนพันธุ์พืชและสนับสนุนบทบาทบริษัทเอกชนเป็นหลักนั้น โดยควรจะหันมาให้การสนับสนุนบทบาทของเกษตรกรในฐานะที่เป็นนักปรับปรุงพันธุ์ ซึ่งเป็นบทบาทเดิมที่เกษตรกรเคยเป็น และควรจะเป็นต่อไป
- การพัฒนาสมุนไพรและการแพทย์พื้นบ้าน ไม่ว่าการแพทย์สมัยใหม่ตามแบบตะวันตกจะเข้ามามีบทบาทครอบงำวิถีการดูแลสุขภาพในสังคมไทยไปเท่าใดก็ตาม แต่ทุกวันนี้ระบบการรักษาพยาบาลแบบพื้นบ้านและแบบทางเลือกก็หาได้หมดบทบาทไปไม่ ทั้งโดยข้อจำกัดของการให้บริการของการแพทย์ตามแบบแผน และข้อจำกัดในเรื่องประสิทธิผลของการรักษา ดังเช่นแม้ในสังคมอุตสาหกรรมบทบาทการรักษาพยาบาลและการแพทย์แบบทางเลือกดูเหมือนจะมีบทบาทเพิ่มมากขึ้นกว่าในอดีตเสียด้วยซ้ำ ดังที่ตลาดเภสัชภัณฑ์ของประเทศเยอรมนีซึ่งเป็นประเทศที่ก้าวหน้าที่สุดในการพัฒนาแผนใหม่มียาที่เป็นสมุนไพรสูงถึง 30 % ของยาทั้งหมด โดยท่ามกลางการแผ่ขยายของพาณิชย์นิยมนี้บทบาทของการ

⁶ วิสุทธิ์ ไบไม้, 2538

พัฒนาสมุนไพรของไทยนั้นนอกเหนือจากการพัฒนาเพื่อตอบสนองต่อความต้องการพื้นฐานของชุมชนแล้ว ยังสามารถผลิตเพื่อตอบสนองต่อความต้องการภายนอกด้วย โดยที่ชุมชนในฐานะที่เป็นเจ้าของความรู้และเป็นผู้ดูแลทรัพยากรชีวภาพควรจะเป็นกลุ่มเป้าหมายหลักที่ควรจะได้รับ การส่งเสริมและสนับสนุนจากทุกฝ่าย

- การแปรรูปผลิตผลจากการเกษตรและการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรชีวภาพในอุตสาหกรรมอาหารขนาดเล็ก กิจกรรมการแปรรูปดังกล่าวที่มีศักยภาพมากที่สุดคือการผลิตเครื่องดื่มที่ได้ใช้ผลผลิตการเกษตร ทั้งประเภทที่มีแอลกอฮอล์หรือไม่ก็ก็ตาม ไม่ว่าเหตุผลในการจำกัดชุมชนท้องถิ่นในการผลิตเหล้าจากท้องถิ่นจะมาจากสาเหตุใดก็ตาม แต่ผลกระทบที่ชุมชนได้รับจากการถูกจำกัดนั้นอาจมากกว่าที่รัฐประเมิน ทั้งนี้เนื่องจากเหล้าเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรม ซึ่งมีความหมายมากกว่าแค่เป็นเครื่องดื่มเพื่อความสนุกสนาน ทั้งนี้เนื่องจากแอลกอฮอล์จากการกลั่นสามารถนำไปใช้ประโยชน์ในการพัฒนาสมุนไพร อุตสาหกรรมระดับครอบครัว/ชุมชน เชื่อแน่มากสำหรับหมักสามารถใช้ในการแปรรูปและผลิตอาหารชนิดต่าง ๆ และแม้แต่สูตรเชื่อแน่มากซึ่งประกอบไปด้วยการใช้พันธุ์พืชหลายชนิดนั้นก็ เป็นส่วนหนึ่งของการรักษาความหลากหลายทางชีวภาพของชุมชนเอาไว้ในระยะยาวด้วย

2. สร้างความร่วมมือระหว่างประเทศกำลังพัฒนาเพื่อปกป้องสิทธิเกษตรกรและชุมชน

ประเทศกำลังพัฒนาจำเป็นต้องมีความร่วมมือกัน ด้วยเหตุผลหลายประการกล่าวคือ

1) ปัญหาทรัพยากรชีวภาพเป็นปัญหาความขัดแย้งของการใช้ทรัพยากรระหว่างประเทศกำลังพัฒนากับประเทศอุตสาหกรรม แต่ขณะนี้กำลังถูกบิดเบือนให้เห็นว่าการยอมรับและพัฒนากฎหมายว่าด้วยสิทธิชุมชนนั้นจะสร้างปัญหาให้กับ การแลกเปลี่ยนทรัพยากรพันธุกรรมระหว่างประเทศกำลังพัฒนา บรรดาบรรษัทข้ามชาติและผู้ที่ได้ใช้ประโยชน์จากทรัพยากรชีวภาพพยายามทำให้คนเชื่อว่าการผูกขาดพันธุ์พืชและสิ่งมีชีวิตโดยระบบทรัพย์สินทางปัญญาเป็นเครื่องมือในการพัฒนาและถ่ายทอดเทคโนโลยี และพยายามบอกว่าการตอบแทนแก่เกษตรกรและชุมชนเป็นการขัดขวางการแลกเปลี่ยนทรัพยากรชีวภาพเพื่อประโยชน์ของมวลมนุษยชาติ

โดยภาพรวมแม้ว่าจะมีการเคลื่อนย้ายพันธุกรรมระหว่างประเทศกำลังพัฒนา แต่กระบวนการดังกล่าวเป็นการเคลื่อนย้ายที่ไม่ได้มีผู้ได้ประโยชน์เสียประโยชน์มากนัก ตัวอย่างเช่น ยางพาราจากอเมริกาใต้กลายเป็นพืชเศรษฐกิจสำคัญของประเทศเอเชียตะวันออกเฉียงใต้กล้วยซึ่งมีศูนย์กลางความหลากหลายในเอเชียอาคเนย์แต่กลับปลูกเป็นการค้าอย่างกว้างขวางในลาตินอเมริกา กาแฟจากแอฟริกาใต้กลายเป็นพืชเศรษฐกิจสำคัญของอเมริกาใต้ เป็นต้น (อาจมีผู้วิเคราะห์ว่าภูมิภาคลาตินอเมริกาและอเมริกาใต้เป็นผู้ให้มากกว่าจะเป็นผู้รับ แต่ควรเข้าใจว่าที่จริงแล้วการเคลื่อนย้ายพันธุกรรมดังกล่าวเกิดขึ้นจากแรงกดดันของประเทศจักรวรรดินิยมในอดีต และถึงแม้มีการถ่ายเทพพันธุกรรมระหว่างกันแต่พันธุกรรมทั้งหมดมิได้ถูกนำไปพัฒนาเพื่อจดสิทธิบัตรดังที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน)

ความร่วมมือระหว่างประเทศกำลังพัฒนาทำให้สามารถกำหนดยุทธศาสตร์ในการต่อ
รองกับประเทศอุตสาหกรรมได้ชัดเจนยิ่งขึ้น แทนที่จะต้องมาขัดแย้งกันเองจากข้อมูลและการ
บิดเบือนจากบางฝ่าย

2) ทรัพยากรชีวภาพหลายชนิดเป็นสมบัติร่วมของหลายประเทศ ดังนั้นความร่วมมือ
กันระหว่างประเทศในภูมิภาคจะเป็นแนวทางที่มีประสิทธิภาพมากที่สุดในการสกัดกั้นการย้าย
แหล่งสำรวจทรัพยากรชีวภาพจากประเทศหนึ่งไปสู่อีกประเทศที่มีกลไกการต้อนน้อยกว่า

ความร่วมมือระหว่างกันทำให้ประเทศกำลังพัฒนาสามารถแบ่งปันผลประโยชน์ที่ได้ร่วม
กันจากทรัพยากรชีวภาพใด ๆ ก็ตามที่มีที่มาร่วมกัน

3) การประสานความร่วมมือระหว่างประเทศกำลังพัฒนา จะเป็นเครื่องมือสำคัญในการ
สร้างกลไกการแลกเปลี่ยนพันธุกรรมที่ยุติธรรมขึ้นในระยะยาวและทำให้ประเทศกำลังพัฒนาได้
รับผลประโยชน์โดยทั่วกัน แท้ที่จริงแล้วทรัพยากรพันธุกรรมเป็นสิ่งที่สามารถเคลื่อนย้ายถ่าย
เทได้ และถ้าหากปราศจากระบบสิทธิบัตรที่ปิดกั้นการไหลของพันธุกรรม และหากปราศจาก
การกอบโกยผลประโยชน์จากทรัพยากรเหล่านี้โดยไร้หลักเกณฑ์ การแลกเปลี่ยนพันธุกรรม
ระหว่างกันจะเป็นหลักประกันการพัฒนา และใช้ประโยชน์จากพันธุกรรมเพื่อประโยชน์โดยรวม
ของประชาคมโลกร่วมกัน

สังคมไทยเคยได้รับพันธุ์มะเขือเทศ พริก และมะละกอ จนพืชดังกล่าวเป็นส่วนหนึ่งของ
วิถีวัฒนธรรมในชุมชนพื้นบ้านของเรา เราควรแลกเปลี่ยนทรัพยากรและภูมิปัญญาร่วมกับ
ประเทศเหล่านั้น เพื่อที่ทุกฝ่ายจะได้ประโยชน์ร่วมกัน

การไปให้พันวิคิดเรื่องทรัพย์สินทางปัญญาของตะวันตก จะทำให้ประเทศโลกที่สาม
สามารถหาแนวทางใหม่ๆ เพื่อพัฒนาระบบการจัดการทรัพยากรและภูมิปัญญาร่วมกันได้ไม่
ยากนัก

4) ความร่วมมือระหว่างประเทศกำลังพัฒนา มีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการต้อนในเวที
การเจรจาระหว่างประเทศ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเนื่องในโอกาสที่จะมีการทบทวนข้อตกลง TRIPs
ซึ่งกำลังดำเนินการอยู่อย่างต่อเนื่อง

การเตรียมการอย่างเนิ่นๆ จะทำให้ประเทศโลกที่สามมีพลังมากยิ่งขึ้นในการต้อนกับ
ประเทศอุตสาหกรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งการร่วมมือกันระหว่างประเทศที่มีทรัพยากรชีวภาพ
เป็นจำนวนมากอาจเป็นทางออกสุดท้ายเพื่อเป็นหลักประกันว่ากฎหมายและนโยบายเพื่อการ
คุ้มครองทรัพยากรชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นในประเทศโลกที่สามจะไม่ถูกบีบให้เดินตาม
กรอบของประเทศอุตสาหกรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งในประเด็นการให้สิทธิบัตรในสิ่งมีชีวิต และ
การออกกฎหมายภายในเพื่อคุ้มครองสิทธิชุมชนท้องถิ่น

น่าเสียดายที่รัฐบาลของเรามีแนวโน้มที่จะยอมรับข้อตกลงระหว่างประเทศโดยเฉพาะ
เรื่องทรัพย์สินทางปัญญาโดยไม่ได้เจรจาต้อนและประสานงานกับประเทศกำลังพัฒนา
ประเทศอื่นๆ อย่างเท่าที่ควรจะเป็น ดังจะเห็นได้จากการที่เราพยายามผลักดันให้มีการออก

กฎหมายเพื่อคุ้มครองพันธุ์พืชใหม่ ในขณะที่ประเทศกำลังพัฒนาอีก 80% ยังมิได้รับดำเนินการตามข้อตกลงดังกล่าว⁷

3. การปรับปรุงกฎหมายภายในเพื่อให้รองรับสิทธิเกษตรกรและชุมชน

1) กฎหมายและร่างกฎหมายที่มีผลบังคับใช้และอยู่ระหว่างการดำเนิน

ขณะนี้มีการกฎหมายที่ให้การคุ้มครองสิทธิของเกษตรกรและชุมชนแล้ว 2 ฉบับ คือ กฎหมายคุ้มครองพันธุ์พืช และกฎหมายคุ้มครองและส่งเสริมภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย และมีกฎหมายซึ่งอยู่ระหว่างการพิจารณาของรัฐสภาอีก 1 ฉบับคือ กฎหมายป่าชุมชน โดยหากกฎหมายป่าชุมชนผ่านความเห็นชอบไปได้ กฎหมายทั้งสามฉบับจะให้การคุ้มครอง ทรัพยากรชีวภาพ 3 ประเภทคือ

- ทรัพยากรชีวภาพทั้งหมดในเขตป่าชุมชน
- แหล่งของสมุนไพร และภูมิปัญญาด้านการแพทย์แผนไทย
- พันธุ์พืช (และเห็ด) ทั้งหมด และพืชสมุนไพร

นอกจากกฎหมายและร่างกฎหมายทั้งสามฉบับซึ่งยังมีข้ออ่อนอยู่ไม่น้อยที่จำเป็นจะต้องได้รับการปรับปรุงแก้ไขเพื่อให้รองรับสิทธิเกษตรกรและชุมชนมากขึ้นแล้วนั้น ยังมีร่าง พ.ร.บ. ยา และระเบียบสำนักนายกรัฐมนตรีว่าด้วยความหลากหลายทางชีวภาพ ซึ่งควรจะมีการพิจารณาด้วย ดังจะได้นำกล่าวไปโดยลำดับต่อไป

พ.ร.บ.คุ้มครองและส่งเสริมภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย

- พ.ร.บ.ได้ให้อำนาจรัฐมีอำนาจในการพิจารณา กำหนดประเภทของภูมิปัญญา และการกำหนดประเภทของสมุนไพร ค่อนข้างมาก การดำเนินการดังกล่าวจะก่อให้เกิดปัญหาได้มากถ้ากรรมการผู้ทรงคุณวุฒิซึ่งมีจำนวนกึ่งหนึ่งของกรรมการทั้งหมดได้มาจากการคัดเลือกที่ไม่ได้ตัวแทนของชุมชนท้องถิ่นและหมอพื้นบ้านอย่างแท้จริง ควรปรับปรุงกฎหมายฉบับนี้โดยสร้างกระบวนการที่หมอพื้นบ้านมีส่วนร่วมในการกำหนดและตัดสินใจเกี่ยวกับการขึ้นทะเบียน กำหนดประเภทของภูมิปัญญาและสมุนไพร ตลอดจนการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์และคุ้มครองสมุนไพรและภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทยตั้งแต่ระดับท้องถิ่นขึ้นมา
- รัฐได้ให้การคุ้มครองสิทธิประโยชน์ของหมอพื้นบ้านที่เป็นปัจเจกแต่ไม่ให้การคุ้มครองชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งชุมชนชาติพันธุ์ต่าง ๆ ซึ่งมีได้มีสัญชาติไทย ซึ่งที่จริงแล้วเป็น

⁷ อย่างไรก็ตามกฎหมายคุ้มครองพันธุ์พืชของไทยยังดีกว่ากฎหมายคุ้มครองพันธุ์พืชของประเทศกำลังพัฒนาหลายประเทศในลาตินอเมริกา เนื่องจากกฎหมายไทยร่างขึ้นตามแนวทาง Sui Generis ซึ่งผนวกให้การคุ้มครองพันธุ์พืชท้องถิ่นเข้าไปด้วย กรณาดูรายละเอียดเรื่องนี้ในบทที่ 3 และภาคผนวก

ชุมชนที่ได้รับการและสืบทอดการแพทย์พื้นบ้านมาอย่างยาวนาน และเป็นกลุ่มชุมชนที่มีศักยภาพมากที่สุดกลุ่มหนึ่งที่มีบทบาทในระบบการแพทย์พื้นบ้านของไทย ดังจะเห็นได้ว่ากลุ่มชุมชนพื้นเมืองเหล่านี้ได้กลายเป็นเป้าหมายสำคัญของโจรสลัดชีวภาพตลอดมาในช่วงหลายปีที่ผ่านมา

- กฎหมายฉบับนี้อาจเปิดช่องให้ธุรกิจเอกชนขนาดใหญ่เข้ามาใช้ประโยชน์โดยไม่ได้รับการสนับสนุนจากรัฐ เช่นในการจัดทำพื้นที่อนุรักษ์สมุนไพร เป็นต้น

พ.ร.บ.คุ้มครองพันธุ์พืช พ.ศ.2542

- การได้มาของคณะกรรมการพันธุ์พืชซึ่งมาจากตัวแทนเกษตรกรซึ่งถูกกำหนดในกฎกระทรวงนั้น ได้ให้อำนาจข้าราชการของกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ เป็นผู้คัดเลือกจากตัวแทนเกษตรกรที่ได้รับการเสนอชื่อ แทนที่จะมีการเลือกตั้งโดยตรงจากเกษตรกร อย่างไรก็ตามจุดอ่อนสำคัญของกฎกระทรวงอยู่ที่การพิจารณาคุณสมบัติของเกษตรกรที่ควรจะได้รับเลือกตั้งนั้นควรกำหนดให้ชัดเจนว่า ต้องมาจากเกษตรกรที่มีบทบาทในการอนุรักษ์ พัฒนา และใช้ประโยชน์จากพันธุ์พืชจริงๆ
- สิทธิเกษตรกรในการนำพันธุ์พืชที่ได้มาเพื่อการเพาะปลูกต่อในพื้นที่ของตนในฤดูต่อไปไม่ควรถูกจำกัด⁸
- การกำหนดนิยามของชุมชนที่ยื่นขอจดทะเบียนซึ่งกำหนดไว้ว่าต้องมีสมาชิกอย่างน้อย 100 คนนั้น ไม่สอดคล้องกับความเป็นจริงที่มีชุมชนซึ่งมีสมาชิกในชุมชนน้อยกว่า 100 คน

ร่าง พ.ร.บ.ป่าชุมชน

- ร่าง พ.ร.บ.ป่าชุมชนควรให้สิทธิเกษตรกรและชุมชนในการดูแลป่าชุมชนไม่ว่าที่ตั้งของป่าชุมชนนั้นจะตั้งอยู่ในพื้นที่ในเขตอนุรักษ์ตามกฎหมายใดก็ตาม ทั้งนี้ถ้าหากพื้นที่ป่าชุมชนใดที่รัฐเห็นว่าเป็นพื้นที่ซึ่งควรได้รับการดูแลเป็นพิเศษก็อาจกำหนดมาตรการต่างๆในกฎกระทรวงเพื่อร่วมมือกับชุมชนมิให้การดำเนินกิจกรรมของชุมชนกระทบกระเทือนต่อความหลากหลายทางชีวภาพ
- ชุมชนพื้นเมืองที่ยังมิได้รับสัญชาติไทยควรได้รับการคุ้มครอง ทั้งนี้โดยอาจกำหนดมาตรการต่างๆ ร่วมกันกับชุมชนเพื่อเป็นหลักประกันว่าการให้สิทธิแก่ชุมชนดังกล่าวจะสร้างความมั่นคงทั้งทางสังคมและดำรงความหลากหลายของทรัพยากรชีวภาพ/ภูมิปัญญาท้องถิ่นให้สามารถดำรงอยู่ได้ต่อไป

⁸ พันธุ์พืชบางชนิดนั้นคณะกรรมการพันธุ์พืชสามารถกำหนดให้เกษตรกรปลูกต่อได้ไม่เกินปริมาณ 3 เท่าของที่ได้

ร่าง พ.ร.บ.ยา

- พ.ร.บ.ยาละเลย ไม่ได้กล่าวถึง และมีได้ให้ความสำคัญ กับยาแผนโบราณยาพื้นบ้าน โดยที่การนำเอายาพื้นบ้าน/ยาแผนโบราณเข้าไปอยู่ในมาตรฐานเดียวกับยาแผนปัจจุบัน เป็นการจำกัดและกีดกันการพัฒนาหมอพื้นบ้าน
- เนื้อหาในร่างกฎหมายฉบับนี้เขียนไว้กว้างมาก โดยให้อำนาจฝ่ายบริหารในการตัดสินใจ และกำหนดนโยบายต่าง ๆ อย่างกว้างขวางมากเกินไป จนอาจทำให้มีการใช้อำนาจนี้ในทางไม่สุจริตได้ง่าย
- การมอบอำนาจให้ ครม.และคณะกรรมการในการพิจารณาต่าง ๆ
- หมอพื้นบ้านถูกจำกัดสิทธิในการสั่งยา / ให้สิทธิเฉพาะเภสัชกร / แพทย์หรือหมอที่มีใบประกอบโรคศิลป์ในการสั่งยาเท่านั้น

พระราชบัญญัติสุรา 2493

- ต้องแก้ไข พ.ร.บ.สุรา พ.ศ.2493 ให้ชาวบ้านสามารถแปรรูปไวน์ผลไม้และเหล้าท้องถิ่นได้ในระดับครอบครัว⁹ ทั้งนี้โดยในช่วงที่ยังมิได้มีการแก้ไขกฎหมายและกฎกระทรวงที่เกี่ยวข้องให้ออกให้ชาวบ้านสามารถผลิตเหล้าพื้นบ้านเพื่อการบริโภค และจำหน่ายไปพลางก่อนเพื่อเป็นการบรรเทาปัญหาครอบครัวในช่วงวิกฤตที่รัฐบาลไม่สามารถช่วยได้
- ควรให้อำนาจการจดทะเบียนผู้ขออนุญาต และควบคุมตรวจสอบมาตรฐาน ไปอยู่กับท้องถิ่น ส่วนในกรณีที่เกิดเพื่อส่งขายข้ามจังหวัด หรือส่งออกต่างประเทศ ให้ขออนุญาตจากกรมสรรพสามิต

ระเบียบสำนักนายกรัฐมนตรีว่าด้วยการอนุรักษ์และใช้ประโยชน์จากทรัพยากรชีวภาพ

- ระเบียบสำนักนายกรัฐมนตรีว่าด้วยการอนุรักษ์และใช้ประโยชน์จากทรัพยากรชีวภาพ ร่างขึ้นโดยปราศจากการมีส่วนร่วมของประชาชน เนื้อหาในระเบียบฉบับนี้มีได้เคารพสิทธิ และมีได้ตระหนักในบทบาทของเกษตรกรและชุมชนท้องถิ่นแต่ประการใด
- การให้อำนาจศูนย์ความหลากหลายทางชีวภาพ ซึ่งแยกตัวมาจากศูนย์พันธุวิศวกรรมและเทคโนโลยีชีวภาพแห่งชาติ ในการดูแลเรื่องความหลากหลายทางชีวภาพและความ

⁹ พ.ร.บ.สุรา พ.ศ.2493 ลิดรอนสิทธิของเกษตรกรและชุมชนในการผลิตไวน์และสุราพื้นบ้าน แม้รัฐจะได้ผ่อนคลายนระดับหนึ่งตามมติ ครม.เมื่อวันที่ 15 กันยายน 2541 โดยเปิดให้มีการผลิตเหล้าขาวและเหล้าสี แต่ทั้งนี้ที่ต้องใช้ทุนจดทะเบียนสูง ถึง 2 ล้านบาท และมติ ครม.เมื่อวันที่ 7 พฤศจิกายน 2543 เลิกจำกัดวงเงินลงทุนและขนาดพื้นที่โรงงานแต่ต้องดำเนินการภายใต้รูปแบบสหกรณ์ ตามมาตรฐานผลิตภัณฑ์อุตสาหกรรมสุราที่กรมสรรพสามิตกำหนด และมาตรฐานการจัดตั้งโรงงานต้องเป็นไปตามพระราชบัญญัติโรงงาน

ปลอดภัยทางชีวภาพไม่น่าจะถูกต้องตามหลักการถ่วงดุลย์และการตรวจสอบในเชิงการบริหาร เนื่องจากผู้ที่เกี่ยวข้องในศูนย์ความหลากหลายทางชีวภาพล้วนเกี่ยวข้องกับการใช้ประโยชน์จากความหลากหลายทางชีวภาพ และเป็นนักพันธุวิศวกรรมซึ่งมีกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการวิจัยและพัฒนาพืชและสิ่งมีชีวิตแปลงพันธุกรรม หน่วยงานที่ทำหน้าที่ควรเป็นหน่วยงานที่ทำหน้าที่ประสานงาน ที่มีบทบาทในด้านการอนุรักษ์ และร่วมมือกับเกษตรกรและชุมชน ตลอดจนองค์กรพัฒนาเอกชนได้

อย่างไรก็ตามโดยเหตุที่เป็นเพียงระเบียบการบริหารราชการ ระเบียบนี้จึงมิได้ให้อำนาจและกำหนดบทลงโทษแต่ประการใด ข้ออ่อนทั้งหลายที่กล่าวถึงจึงอาจไม่เกิดขึ้นมากนักในระยะสั้นๆ นี้

2) กฎหมายที่ต้องบัญญัติขึ้นเพิ่มเติม

กฎหมายเพื่อรับรองสิทธิในทรัพยากรชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นเพิ่มเติมจากกฎหมายที่มีอยู่

- กฎหมายว่าด้วยการคุ้มครองพันธุ์กรรมสัตว์และทรัพยากรชีวภาพอื่นๆ เช่นจุลินทรีย์ โดยอาจอยู่ภายใต้การกำกับดูแลของหน่วยงานที่เกี่ยวข้องไม่ว่าจะเป็นกรมปศุสัตว์ กรมประมง หรือกรมวิชาการเกษตร เพื่อกำกับดูแลการเข้าถึงทรัพยากรพันธุ์กรรมสัตว์บก สัตว์ปีก สัตว์น้ำ ตลอดจนจุลินทรีย์ต่างๆ จนถึงระดับพันธุกรรม
- กฎหมายว่าด้วยการกำกับดูแลการเข้าถึงพันธุกรรมของมนุษย์ ทั้งในรูปแบบอย่างเลือกเซลล์ เนื้อเยื่อ หรืออวัยวะ ของบุคคลที่มีถิ่นฐานอยู่ในราชอาณาจักร โดยควรนำหลักการเกี่ยวกับสิทธิมนุษยชน สิทธิชุมชน และหลักจริยธรรมเข้ามาใช้ควบคู่กันไปด้วยเสมอ เพราะนี่คือเรื่องเกี่ยวกับชีวิต และมนุษย์ซึ่งหาใช่เป็นแค่เพียงทรัพยากรและวัตถุดิบในการวิจัยเท่านั้น
- กฎหมายคุ้มครองภูมิปัญญาท้องถิ่นอื่นๆ ตัวอย่างเช่น การคุ้มครองสูตรอาหาร หัตถกรรมลายผ้า ชื่อทางภูมิศาสตร์ ชื่อทรัพยากรชีวภาพ ตลอดจนมรดกทางภาษา เป็นต้น

กฎหมายว่าด้วยความปลอดภัยทางชีวภาพ

ขณะนี้ประเทศไทยยังไม่มีกฎหมายที่ดูแลเกี่ยวกับความปลอดภัยทางชีวภาพอย่างแท้จริง มีเพียง พ.ร.บ.กักพืชปี 2507 แก้ไขปรับปรุง 2535 เท่านั้นที่ดูแลการนำเข้าพืชจีเอ็มโอเข้ามาภายในประเทศ กฎหมายที่มีอยู่จึงมีช่องโหว่หลายประการ เช่น การควบคุมการวิจัยพันธุวิศวกรรมที่เกิดขึ้นในประเทศ การควบคุมการนำเข้าผลิตภัณฑ์ที่ได้มาจากจีเอ็มโอ มาตรการในการลงโทษและการชดเชยความเสียหายที่เกิดขึ้น ความจำเป็นในการให้เกษตรกรได้รับทราบข้อมูลข่าวสารอย่างรอบด้าน และผู้บริโภคได้รับการคุ้มครองสิทธิจากมาตรการด้านฉลาก

เป็นต้น โดยหน่วยงานที่กำกับดูแลกฎหมายนี้ไม่ควรมีส่วนได้ส่วนเสียกับการวิจัยและพัฒนา
เรื่องจีเอ็มโอ

อย่างไรก็ตามหัวใจสำคัญของกฎหมายก็คือการมีส่วนร่วมของผู้ที่เกี่ยวข้องต้องเข้ามามี
บทบาทตั้งแต่กระบวนการร่างกฎหมายตั้งแต่ต้น โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เกษตรกร ชุมชนท้องถิ่น
ผู้บริโภค นักวิชาการอิสระ และองค์กรพัฒนาเอกชน ทั้งนี้โดยหากมีการกำหนดให้มีการคัดเลือก
ตัวแทนจากภาคประชาชนเข้ามาดูแลเป็นคณะกรรมการตามกฎหมายนั้น ควรให้องค์กรอิสระ
ตามรัฐธรรมนูญ เช่น คณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ องค์กรอิสระคุ้มครองผู้บริโภค หรือ
สภาที่ปรึกษาด้านเศรษฐกิจสังคม ฯลฯ แล้วแต่กรณีเป็นผู้คัดเลือกหรือดูแลการเลือกตั้งคณะ
กรรมการที่มาจากประชาชนดังกล่าว

4. การนำกฎหมายจารีตประเพณีเพื่อรับรองสิทธิเกษตรกรและชุมชน

อย่างไรก็ตามแม้จะมีการผลักดันให้มีการออกกฎหมายเพื่อคุ้มครองสิทธิของเกษตรกร
และชุมชนจนมีกฎหมายออกมาบังคับใช้หลายฉบับ มีร่างกฎหมายที่กำลังอยู่ในการพิจารณา
และที่มีแผนจะร่างกฎหมายขึ้นใช้บังคับในอนาคตอีกหลายฉบับก็ตาม แต่การพัฒนาระบบ
นิติศาสตร์ไทยอย่างถึงรากถึงโคนนั้นจำเป็นต้องทำให้ยิ่งขึ้นไปกว่าปัจจุบันกล่าวคือ ต้องฟื้นฟู
และเสริมสร้างระบบกฎหมายจารีตประเพณีภาคประชาสังคมทั้งระบบควบคู่ไปกับระบบ
กฎหมายสมัยปัจจุบันแบบประมวลกฎหมาย อาทิเช่น ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์

ในสมัยรัชกาลที่ 5 ประเทศสยามเผชิญกับการคุกคามของการล่าอาณานิคม จำเป็นต้อง
ปฏิรูปประเทศครั้งใหญ่ในทุก ๆ ด้าน ให้ทันสมัยแบบอารยะประเทศ ในด้านการปฏิรูประบบ
กฎหมายไทยได้นำเอาระบบประมวลกฎหมายมาใช้บังคับโดยได้มีการร่างประมวลกฎหมาย
หลายฉบับ อาทิเช่น การร่างประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ขึ้นใช้บังคับทั้งประเทศแก่ประชา
ชนคนไทยตั้งแต่เกิดเป็นบุคคลจนถึงแก่กรรมทิ้งมรดกไว้ให้ลูกหลาน

ผลการปฏิรูปกฎหมายที่เริ่มในครั้งก่อนดังกล่าวมีผลก่อให้เกิดระบบสิทธิของปัจเจกชน
ที่เข้มแข็ง แต่จารีตประเพณีท้องถิ่น ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เป็นรากฐานของสิทธิของชุมชน และ
เกษตรกรอันมีมาแต่โบราณในทรัพยากรธรรมชาติกลับไม่ได้รับการรับรองหรือรับรู้ในระบบ
กฎหมายแบบประมวลกฎหมายสมัยใหม่และไม่มีผลใช้บังคับในทางกฎหมายสมัยใหม่ ระบบ
สิทธิของชุมชนและเกษตรกร ตามจารีตประเพณีเดิมจึงเสมือนสูญหายและไม่มีผลใช้บังคับใน
สายตาของระบบกฎหมายสมัยใหม่

ภารกิจของการฟื้นฟูสิทธิของชุมชนและเกษตรกรให้กลับคืนมามีผลใช้บังคับโดย
สมบูรณ์โดยเฉพาะในทางนิติบัญญัติจึงควรที่จะเป็นการฟื้นฟูระบบจารีตประเพณีภูมิปัญญาท้องถิ่น
และเสริมสร้างให้เป็นระบบกฎหมายจารีตประเพณีสำหรับสิทธิของเกษตรกรและชุมชนควบคู่อยู่

ร่วมไปกับระบบประมวลกฎหมายสมัยใหม่โดยทำให้เกิดการประสมประสานอย่างต่อเนื่องและกลมกลืน

ระบบกฎหมายจารีตประเพณีของชุมชนและเกษตรกร

ระบบกฎหมายจารีตประเพณีของชุมชนและเกษตรกรนั้นอาจแตกต่างค่อนข้างมาก กับระบบประมวลกฎหมายที่มีประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ เป็นรากฐานในสาระสำคัญที่ว่าระบบกฎหมายจารีตประเพณีของชุมชนและเกษตรกรนี้จะไม่กำหนดด้วยบทกฎหมายไว้ล่วงหน้าเพื่อใช้บังคับแก่การอันหนึ่งอันใด แต่จะสร้างกฎหมายขึ้นมาอย่างค่อยเป็นค่อยไป โดยอาศัยการสะสมของคำวินิจฉัยของชุมชนท้องถิ่นในเรื่องต่างๆ คำวินิจฉัยของชุมชนท้องถิ่นในเรื่องราวอย่างหนึ่งอย่างใดย่อมจะเป็นบรรทัดฐานให้คำวินิจฉัยของชุมชนท้องถิ่นในเรื่องเดียวกันในคราวต่อไปได้ดำเนินไปตาม แต่ไม่ผูกพันว่าจะต้องดำเนินตามบรรทัดฐานก่อนเสมอไป ในกรณีเหตุการณ์ เหตุปัจจัยต่างๆเปลี่ยนแปลงไปคำวินิจฉัยก็ย่อมจะเปลี่ยนไปจากบรรทัดฐานเดิมได้ การพัฒนาระบบกฎหมายจารีต ประเพณี ของชุมชนและเกษตรกรแบบนี้ อาจคล้ายคลึงกับระบบกฎหมายจารีตประเพณีของอังกฤษ (Common Law) ซึ่งระบบกฎหมายดังกล่าวได้พัฒนาขึ้นจากจารีต ประเพณี และคำพิพากษาของศาล มีข้อที่น่าสนใจก็คือว่าในขณะที่ประเทศอังกฤษมีระบบกฎหมาย Common Law จากคำพิพากษาของศาลเป็นพื้นฐาน ก็ได้มีการออกพระราชบัญญัติเป็นกฎหมายลายลักษณ์อักษรเข้ามาเสริมเป็นจำนวนมาก ในขณะที่ประเทศไทยเป็นระบบกฎหมายแบบประมวลกฎหมายมีกฎหมายลายลักษณ์อักษร พระราชบัญญัติเป็นจำนวนมาก แต่มีผลใช้บังคับประสิทธิภาพน้อย จึงควรต้องพัฒนาระบบกฎหมายจารีตประเพณีชุมชนท้องถิ่นขึ้นมาเสริมในชุมชนและเกษตรกร เพื่อให้การคุ้มครองประชาชน เกษตรกร และชุมชนเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพเต็มที่สมบูรณ์ ซึ่งดูเหมือนจะมีแนวทางที่สวนทางกับระบบกฎหมายของทางอังกฤษ แต่ก็น่าจะมีผลบังคับใช้กฎหมายของไทยมีผลสมบูรณ์คุ้มครองชุมชนเกษตรกรและประชาชนได้อย่างเต็มที่

แก่นแกนของกฎหมายจารีตประเพณีของชุมชนและเกษตรกรจำเป็นอย่างยิ่งต้องมีความเที่ยงธรรมและอยู่บนรากฐานของศีลธรรมและจริยธรรม ดังนั้นในการเสริมสร้าง ศีลธรรมและจริยธรรมให้เกิดขึ้นในสังคมจึงเป็นเงื่อนไขที่สำคัญที่สุดในการสร้างระบบกฎหมายจารีตประเพณีของชุมชนและเกษตรกรซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของการพัฒนาทางสังคมและวัฒนธรรม

พร้อมๆกับการสร้างแก่นแกนของระบบกฎหมายจารีตประเพณีของชุมชนและเกษตรกรแนวทางรูปธรรมในการสร้างระบบกฎหมายจารีตประเพณีของชุมชนและเกษตรกรควรเริ่มไปตามขั้นตอนดังต่อไปนี้

1. แก้ไขกฎหมายรัฐธรรมนูญให้มีบทบัญญัติรับรู้ และรับรองร่างคำวินิจฉัยของชุมชนในเรื่องหนึ่งเรื่องใด ให้ผลใช้บังคับเป็นกฎหมายสำหรับชุมชนนั้นได้ในลักษณะกฎหมายจารีตประเพณี
2. ในกรณีที่ความขัดแย้งระหว่างกฎหมายจารีตประเพณีกับพระราชบัญญัติ และกฎหมายลายลักษณ์อักษรในส่วนที่เกี่ยวกับชุมชนหรือในส่วนที่เกี่ยวกับนอกชุมชนนั้นจะให้กฎหมายส่วนใดมีผลใช้บังคับหรือไม่แค่ไหนอย่างไร ควรมีบทบัญญัติในรัฐธรรมนูญ และหรือกฎหมายประกอบรัฐธรรมนูญว่าจะให้มีผลเป็นอย่างไร โดยให้มีวัตถุประสงค์เพื่อให้ประชาชน เกษตรกร และชุมชนได้รับความยุติธรรมสูงสุด โดยสอดคล้องกับหลักศีลธรรมและจริยธรรม
3. ในส่วนของกฎหมายพระราชบัญญัติก็ควรจะมีการพัฒนาปรับปรุงให้ดียิ่งๆขึ้นไป ให้สร้างความเที่ยงธรรมโดยสอดคล้องกับศีลธรรม และจริยธรรมมากยิ่งขึ้น โดยเฉพาะพระราชบัญญัติหลายฉบับที่ได้กล่าวถึงข้างต้น โดยเรียนรู้และพัฒนาควบคู่ไปให้ประสมประสานสอดคล้องกับระบบกฎหมายจารีตประเพณีของชุมชนและเกษตรกรบนพื้นฐานของความเที่ยงธรรมที่สอดคล้องกับศีลธรรมและจริยธรรม

ภาคกรณีศึกษา

กรณีศึกษาสิทธิเกษตรกรและชุมชนในทรัพยากรชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่น

ภาคเหนือ

โดย

วรลักษณ์ ไชยทัพ

บทที่ 1

ข้อมูลพื้นฐานพื้นที่ศึกษา

1. บ้านแม่ลานคำ หมู่ 6 ต.สะเมิงใต้ อ.สะเมิง จ.เชียงใหม่

พื้นที่บริเวณบ้านแม่ลานคำนี้เคยเป็นที่อยู่อาศัยของชาวลัวะมาก่อน ดูจากซากวัดเก่าและป่าช้าเก่าของชาวลัวะที่ยังคงหลงเหลือให้เห็นถึงปัจจุบันในบริเวณห่อมบ้านห้วยหญ้าไซร ห่อมบ้านสบลาน ห่อมบ้านห้วยเหี้ยะ กิวห้า ขุนวิน ป่าเมียง และบริเวณวัดหลวง หากประมาณระยะเวลาการตั้งถิ่นฐานของคนในบริเวณนี้ พบว่ามีอายุมากกว่า 700 ปี

หลังจากชาวลัวะได้ทิ้งถิ่นฐานออกไป ชาวปกากะญอ(กะเหรี่ยงสกอร์ว)จึงอพยพเข้ามาอยู่ในบริเวณนี้ จากหลักฐานที่เป็นซากหมู่บ้านเก่าหรือแดลอ (ร่องรอยซากหมู่บ้าน) คือ สถานที่ที่เคยเป็นที่ตั้งของหมู่บ้านที่ปรากฏให้เห็นอยู่ ทำให้เห็นลักษณะการตั้งถิ่นฐานในอดีตของชาวบ้านแม่ลานคำว่าไม่นิยมตั้งหมู่บ้านใกล้แม่น้ำใหญ่ หมู่บ้านจะอยู่ใกล้ริมห้วยเล็กๆ ที่เป็นบริวารของแม่น้ำสายใหญ่คือน้ำแม่ลานคำ และมีการโยกย้ายหมู่บ้านอยู่เสมอ การโยกย้ายจะเห็นร่องรอยหมุ่นเวียนกลับมาที่เก่า มิใช่การย้ายแล้วย้ายเลย และร่องรอยการโยกย้ายที่ปรากฏจะเป็นที่มีอาณาเขตชัดเจน แดลอส่วนใหญ่จะตั้งอยู่ริมห้วยสายหลัก 4 ลำห้วย รวมทั้งหมด 28 แดลอ คือ ห้วยหวาคลีโก๊ะ มี 6 แดลอ ห้วยแม่ลานหลวงมี 5 แดลอ ห้วยแม่ลานคำ มี 10 แดลอ และห้วยเมียงมี 7 แดลอ

พะตีชว ได้เล่าให้ฟังว่าแดลอบางแห่งจะอยู่กันนานเป็นสิบปี-ยี่สิบปี แต่บางแห่งก็มีอายุแค่หนึ่งปีหรือไม่ถึงปีขึ้นอยู่กับเงื่อนไขของคนในหมู่บ้าน และหากนำมาคิดเฉลี่ยแล้วจะพบว่าหมู่บ้านแม่ลานคำเกิดขึ้นมานานกว่า 150-200 ปีมาแล้ว จากแดลอที่เคยอาศัยโยกย้ายหมุ่นเวียนของชาวบ้านแม่ลานคำจากอดีตจนถึงปัจจุบันได้ก่อกำเนิดหมู่บ้านหลายห่อมบ้าน ซึ่งนอกจากจะเป็นหลักฐานสำคัญที่ทำให้เราทราบว่าชุมชนแม่ลานคำอาศัยอยู่บริเวณนี้มานานแล้ว ยังเป็นเครื่องชี้ให้เห็นว่าการโยกย้ายและการใช้ที่ดินของชนเผ่าปกากะญอมีการหมุ่นเวียนกลับมาใช้ในพื้นที่เดิม มิได้โยกย้ายถิ่นแบบไปเรื่อยๆ

สภาพพื้นที่ทางภูมิศาสตร์

พื้นที่บ้านแม่ลานคำ ตั้งอยู่ในบริเวณที่สูงจากระดับน้ำทะเลปานกลาง 500 - 1,424 เมตร มีภูเขาที่สำคัญล้อมรอบถึง 15 ดอย ตามชื่อที่ชาวบ้านเรียกคือ 1. ดอยกะจือโจ๊ะ 2. ดอยผาตาย 3. ดอยม่อนดอก 4. ดอยสามม่วง 5. ดอยป่าเฮลวะ 6. ห้วยหมี 7. ห้วยโป่ง 8. ดอยสันโป่ง 9. ดอยสามรง 10. ดอยผาแดง 11. ดอยสันช้าง 12. ดอยผาหลวง 13. ดอยสันก้อย 14. ดอยผาผึ้ง 15. ดอยสามเตา

ดอยเหล่านี้เป็นแหล่งกำเนิดแม่น้ำสำคัญ 3 สาย แม่ลานเงิน แม่ลานคำ แม่ลานหลวง ที่ไหลลงสู่แม่น้ำขาน-แม่ปิง-แม่น้ำเจ้าพระยา และเป็นแหล่งต้นกำเนิดลำห้วยขนาดเล็กภายในชุมชน 22 สาย

จำนวนครัวเรือนทั้งหมด 98 ครัวเรือน ประชากรจำนวน 426 คน แบ่งเป็น 5 หย่อมบ้าน

- 1) หย่อมบ้านแม่ลานคำมี 10 หลังคาเรือน 10 ครอบครัว
- 2) หย่อมบ้านห้วยเหี้ยะมี 12 หลังคาเรือน 12 ครอบครัว
- 3) หย่อมบ้านสบลานมี 18 หลังคาเรือน 19 ครอบครัว
- 4) หย่อมบ้านใหม่มี 29 หลังคาเรือน 30 ครอบครัว
- 5) หย่อมบ้านห้วยหญ้าไซมี 25 หลังคาเรือน 27 ครอบครัว

ลักษณะการตั้งถิ่นฐานในอดีต

สมัยอดีตนั้นคนปกากะญออาศัยอยู่อย่างกระจัดกระจายแต่ละหย่อมบ้านไม่เกินสิบหลังคาเรือน และมีการอพยพโยกย้ายถิ่นอยู่เสมอ ซึ่งมีสาเหตุต่าง ๆ ดังนี้

1. การย้ายบ้านตามการทำไร่ ชาวปกากะญอเป็นผู้ที่ทำไร่ปลูกข้าว ผสมกับพืชผักล้มลุก โดยการทำไร่แต่ละปีนั้นจะไม่ทำซ้ำที่เก่า การเปลี่ยนที่ทำไร่แต่ละปีในอดีต (ซึ่งทำในพื้นที่กว้างมาก) จะทำให้ห่างไกลออกไปจากชุมชนเรื่อย ๆ ดังนั้นการขนย้ายผลผลิตกลับไปยังบ้านเป็นเรื่องที่ยากลำบากจึงได้ย้ายไปอยู่ในไร่ หรือไปหาทำเลที่ใกล้กับที่ทำไร่เพื่อสะดวกในการเก็บผลผลิต
2. ความเชื่อเรื่องถ้ามีคนในบ้านเจ็บป่วย ล้มตาย ต้องรื้อ-ย้ายบ้านใหม่ คนปกากะญอสมัยก่อนไม่ได้สร้างบ้านแบบถาวร ใช้ไม้ไผ่สร้างบ้านเป็นส่วนใหญ่ ความเชื่อของคนปกากะญอ ถ้าแม่บ้านได้ถึงแก่กรรมก็ต้องรื้อบ้านใหม่ ถ้าอยู่นานมีคนเจ็บป่วย ล้มตายลง ก็จะต้องมีการย้ายถิ่นใหม่
3. เมื่อชุมชนได้ตั้งอยู่ถาวร การเพิ่มจำนวนของสัตว์เลี้ยงเช่นวัว ควาย หมู สัตว์เลี้ยงก็จะเพิ่มมากขึ้นจะทำให้หมู่บ้านสกปรก ความเป็นอยู่ก็จะเริ่มแออัด สุขภาพร่างกายก็จะเริ่มอ่อนแอ โรคภัยไข้เจ็บก็จะเริ่มคุกคามมากขึ้นจึงจำเป็นต้องย้ายถิ่นฐานเพื่อหนีสิ่งเหล่านี้
4. ความเชื่อเกี่ยวกับเรื่องผี สถานที่บางแห่งเมื่อมีการตั้งหมู่บ้าน เมื่อมีการเจ็บป่วย(โรคระบาด) หรือการตายหรืออุบัติเหตุเกิดขึ้นต่อทรัพย์สินและชีวิต หรือสัตว์ที่ไม่พึงปรารถนาเข้าหมู่บ้าน

บ้าน เช่น ภูเขา เลือ หรืออื่นๆ ที่เป็นของต้องห้ามก็จะย้ายไป และปรากฏการณ์เหล่านี้ก็จะแตกต่างจากปรากฏการณ์ธรรมดาทั่วไป ซึ่งคนปกากะญอถือว่าเป็นเรื่องของผีเจ้าที่เจ้าทางไม่ยอมให้อาศัยอยู่

5. เกิดจากความขัดแย้งกันเองภายในชุมชนรวมไปจนถึงความประพฤติปฏิบัติไม่ดีไม่ปฏิบัติตามกฎจารีตประเพณี

แต่หลังจากที่มีการสัมปทานไม้เมื่อ พ.ศ. 2470 และ 2515 ทำให้บ้านแม่ลานคำหยุดการโยกย้ายชุมชนและเริ่มตั้งถิ่นฐานอย่างถาวรมาจนถึงทุกวันนี้

พัฒนาการด้านการผลิต

จากการหยุดโยกย้ายถิ่นฐานหลังจากป่าบริเวณหมู่บ้านถูกสัมปทาน นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงวิถีการผลิต จากคำบอกเล่าของคนเฒ่าคนแก่ว่า ในอดีตชาวบ้านแม่ลานคำจะทำไร่หมุนเวียนเป็นหลัก การทำไร่ในอดีตจะทำแบบหมุนเวียนไปไกล เพราะขนาดที่ดินในการทำไร่แต่ละผืนจะขนาดกว้างใหญ่มาก และหมุนเวียนระยะเวลาประมาณ 10-12 ปีถึงจะกลับมาทำที่เดิม แต่หลังจากที่ป่ารอบหมู่บ้านถูกสัมปทานไม้ จึงเริ่มลดขนาดพื้นที่และลดรอบเวลาในการหมุนเวียนลงจากเดิมเหลือ 5-7 ปี เดิมชาวบ้านจะทำไร่กว้างมากในแต่ละปี ครอบครัวยาวประมาณ 20-30 ไร่ ข้าวเชื้อ 20 กะบุง กิลดพื้นที่ลงเหลือครอบครัวยาวประมาณ 3-6 ไร่ ข้าวเชื้อ 3-6 ปีบ

พระดีอีแหละ บัวเสาวรส ได้เล่าถึงเหตุผลว่า "เนื่องจากสภาพป่าหลังจากการสัมปทานได้เปลี่ยนแปลงไปมาก ชาวบ้านเห็นว่าถ้าทำไร่ขนาดกว้างใหญ่และหมุนเวียนไปที่ไกล ๆ นาน ๆ เช่น เดิม จะทำให้พื้นที่ป่าที่ถูกทำลายจากการสัมปทานไม่มีโอกาสได้ฟื้นคืนมาอีก นอกจากนี้การทำไร่ในขนาดที่เล็กลงและเริ่มจัดการดูแลอย่างเต็มที่จะได้ผลผลิตดีกว่าเมื่อก่อน เพราะดูแลได้อย่างทั่วถึง อีกอย่างหนึ่ง สัตว์ป่าที่เคยเข้ามากินพืชผลของชาวบ้านก็ลดลงตามสภาพป่าที่เปลี่ยนไป เช่น พวกหมูป่า ก็เริ่มน้อยลงและไม่กล้าเข้ามาใกล้เพราะพวกเราดูแลไร่ได้ทั่วถึงมากขึ้น "

เมื่อประมาณปี พ.ศ. 2520 การคมนาคมสะดวกขึ้นมีการตัดถนนเข้ามาในหมู่บ้าน และในปี 2526 หน่วยจัดการต้นน้ำและหน่วยปลูกป่า กรมป่าไม้ ได้เข้ามาอยู่ในหมู่บ้านได้ทำการส่งเสริมการปลูกไม้ผล เช่น ลิ้นจี่ มะม่วง ขนุน รวมทั้งการทำสวนล่อมั่วลวดหนามและที่สำคัญได้มีการส่งเสริมให้ปลูกต้นยูคาลิปตัส ในระยะนั้นเองที่ชาวบ้านแม่ลานคำได้รับผลกระทบจากการปลูกสวนป่าในที่ไร่ของชาวบ้าน

หลังจากที่หน่วยปลูกป่าเข้ามาตั้งอยู่ในหมู่บ้านได้ไม่นาน ก็มีโครงการไทย-นอร์เวย์เข้ามา โครงการนี้ได้ส่งเสริมให้ชาวบ้านปลูกกาแฟ กล้วยาแฟ ถั่วดิน มะม่วง ถั่วมะแฮะ ลูกพลับ และได้ส่งเสริมให้ชาวบ้านมีกองทุนปุ๋ยและธนาคารข้าว เมื่อโครงการไทย-นอร์เวย์ได้สิ้นสุดโครงการเมื่อปี พ.ศ.2535 และได้ทำการมอบหมายให้กลุ่มสงเคราะห์ชาวไทยภูเขาดำเนินการต่อ โดยกลุ่มนี้ก็ได้ส่งเสริมให้มีการปลูกกล้วยาแฟ และปลูกไม้ผล เช่น ลิ้นจี่ ลำไย แต่ในที่สุดก็ยกเลิกไปเนื่องจากต้อง

ใช้ปุ๋ยมากและสภาพพื้นที่ไม่อำนวย ทำให้ไม่ได้ผลผลิตที่เพียงพอ และไม่มีการติดตามจากเจ้าหน้าที่ในด้านตลาด

ปัจจุบัน ชุมชนบ้านแม่ลานคำมีระบบการเกษตรหลักคือการทำไร่หมุนเวียน ระยะพัก 5-7 ปี และระบบอื่น ๆ ได้แก่ การทำนา สวนผลไม้ สวนผสมผสานไม้ป่า คือ สวนมะแขว่น สวนเมี่ยง

ตารางแสดงการใช้ที่ดินของชุมชนแม่ลานคำ (แบ่งตามหย่อมบ้าน)

การใช้ที่ดิน (ไร่)	รวม (ไร่)	บ้านใหม่	ห้วยหญ้า ไซ	ห้วยเหี้ยะ	แม่ลานคำ	สบลาน
1. ที่อยู่อาศัย	1,000			1,000		
2. ที่นา	771	302	168	92	105	104
3. ที่สวน	780	315	201	104	68	92
4. ไร่หมุนเวียน	1,447	334	145	277	348	353
5. ป่ายังชีพ	4,700			4,700		
6. ป่าอนุรักษ์	11,035			11,035		

2. ข้อมูลพื้นฐานบ้านป่าไผ่ หมู่ 13 ต.แม่วิน อ.แม่วาง จ.เชียงใหม่

ประวัติการตั้งถิ่นฐาน

บ้านป่าไผ่มีชื่อเรียกเดิมว่า “บ้านแม่เตียนม้ง” เป็นกลุ่มบ้านหนึ่งของบ้านแม่เตียนที่มีหลายกลุ่มบ้านทั้งแม่เตียนใน (ม้ง)แม่เตียนใน(กะเหรี่ยง) และแม่เตียนนอก ต่อมาจึงแยกบ้านโดยย้ายออกมาตั้งบ้านในบริเวณใกล้ที่ดินทำกินและเปลี่ยนชื่อมาเป็น “บ้านป่าไผ่” ตามสภาพป่ารอบๆ หมู่บ้านที่เป็นป่าไผ่

บรรพบุรุษของชุมชนม้งบ้านป่าไผ่และม่อนยะใต้ มีการอพยพย้ายถิ่นที่อยู่มานับ 10 ครั้ง นับตั้งแต่อพยพมาจากจีนสู่พม่า ก่อนที่จะย้ายเข้ามาในประเทศไทย โดยเมื่อครั้งแรกเข้ามาอาศัยอยู่ที่ จ.เชียงราย ก่อนที่จะย้ายไปที่ อ.แม่สะเรียง จ.แม่ฮ่องสอน และเริ่มมีการทำไร่ฝิ่น จากนั้นย้ายไปที่ห้วยโป่งสมิต ลุ่มน้ำแม่วาง , ขุนวาก อ.แม่แจ่ม ก่อนที่จะอพยพมาอยู่ที่บ้านขุนวาก ซึ่งได้เริ่มทำนา ด้วยการสร้างฝาย เพื่อเก็บกักน้ำใช้ในการทำนา ต่อมาได้ย้ายมาอยู่ที่ ต. แม่ศึก อ.แม่แจ่ม ตามคำชักชวนของญาติพี่น้อง แต่ก็พบว่าที่ ต.แม่ศึก ผลผลิตฝิ่นไม่ค่อยมีคุณภาพ และในที่สุดจึงอพยพมาอยู่ที่บ้านแม่ม่อนยะใต้ ต.แม่วิน อ.แม่วาง ในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ซึ่งในขณะนั้นเรียกว่า บ้านขุนเตียน แต่เนื่องจากบ้านม่อนยะใต้ ตั้งอยู่ในพื้นที่สูงประมาณ 1,200-1,300 เมตรจากระดับน้ำทะเล มีแหล่งน้ำธรรมชาติเพียงลำห้วยสายเล็กๆที่ไหลผ่านหมู่บ้าน ซึ่งไม่เพียงพอ

ความต้องการ ทำให้เกิดปัญหาขาดแคลนน้ำในหน้าแล้ง ทั้งสภาพดินก็ไม่เอื้อต่อการเพาะปลูก พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นดินปนหิน ดังนั้นกลุ่มคนในตระกูลแซ่ว้าง(ซึ่งแยกเป็น แซ่ว้าง เลาว้าง และแซ่วะ) ประมาณ 3 หลังคาเรือน ภายใต้การนำของนายเซา (โซ) เลาว้าง อดีตผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ 13 และเป็นผู้นำธรรมชาติที่ชาวบ้านเคารพนับถือ จึงย้ายมาอยู่ที่บ้านไผ่ในปี 2531 และในปี 2532 คนแซ่เดียว กันจากบ้านม่อนยะใต้ได้ย้ายตามมาอีกประมาณ 14 หลังคาเรือน ทั้งนี้เพราะเห็นว่า พื้นที่แห่งนี้มีทั้งแหล่งน้ำและที่ทำกินเพียงพอ

ปัจจุบัน บ้านป่าไผ่เป็น 1 กลุ่มบ้านจาก 5 กลุ่มบ้าน (ม่อนยะเหนือ,ม่อนยะใต้, ม่อนยะกลาง, ม่อนยะใหม่) ในหมู่ที่ 13 ต.แม่วิน อ.แม่วาง จ.เชียงใหม่ มีประชากร 19 ครัวเรือน 28 ครอบครัว มีประชากรทั้งหมด 134 คน เป็นชาย 68 คน หญิง 66 คน

สภาพทั่วไป

บ้านป่าไผ่อยู่ห่างจากตัวเมืองเชียงใหม่ 70 กิโลเมตร ไปตามเส้นทางเชียงใหม่- แม่วาง - ขุนวิน- แม่แอ ตั้งอยู่ที่ระดับความสูงประมาณ 1080 - 1200 เมตรจากระดับน้ำทะเล มีดอยล้อมรอบที่สำคัญ 5 ดอย ได้แก่ ดอยม่อนยะ ดอยกัวไผ่ ดอยต้นน้ำ ดอยเสาหิน และดอยโป่งเกี้ยว

ที่ตั้งหมู่บ้านป่าไผ่ เป็นเนินเขาไม่สูงมากนัก ลาดเขาลงไปด้านขวาติดกับห้วยขุนแม่เตียน ซึ่งไหลจากป่าในเขตบ้านม่อนยะใต้ มีพื้นที่ตั้งชุมชน ประมาณ 27 ไร่ อยู่ในพื้นที่ตอนบนของลุ่มน้ำแม่เตียน ซึ่งเป็นลำน้ำสาขาที่ยาวที่สุดของน้ำแม่วางและเป็นแหล่งน้ำที่สำคัญของบ้านป่าไผ่ ส่วนด้านซ้ายมีน้ำแม่เตียนซึ่งมีต้นกำเนิดจากป่าในเขตบ้านม่อนยะเหนือไหลผ่าน ถัดออกไปเป็นแนวเขาซึ่งเป็นเขตป่าชุมชนของหมู่บ้าน

ลักษณะป่าบริเวณรอบหมู่บ้านส่วนใหญ่เป็นป่าไผ่พื้นตัว ซึ่งเดิมเคยเป็นพื้นที่สำหรับทำไร่ข้าวมาก่อน บางส่วนเป็นป่าเต็งรัง ส่วนในพื้นที่ระดับสูงกว่า 1,200 เมตรจากระดับน้ำทะเลเป็นป่าดิบแล้งและดิบชื้น ส่วนหนึ่งเป็นป่าสนที่ปลูกโดยกองอนุรักษ์ต้นน้ำ กรมป่าไม้ เพื่อฟื้นฟูป่าในเขตที่มีการปลูกฝิ่นมาก่อน

พื้นที่ทำกินเดิมบางส่วนอยู่ในเขตบ้านม่อนยะใต้ พื้นที่ทำกินส่วนใหญ่ทั้งสวนและไร่ อยู่ห่างจากชุมชนระยะทางไม่เกิน 3-5 กม.

พัฒนาการพืชเศรษฐกิจ : จากฝิ่นบนยอดดอยถึงสวนไม้ผล

ช่วงที่ 1: ฝิ่น

ฝิ่น เป็นพืชที่ทำให้ชาวม้งและกลุ่มชนเผ่าอื่นๆ ถูกมองว่าเป็นตัวการสำคัญในการบุกรุกทำลายป่าต้นน้ำลำธาร โดยการทำไร่เลื่อนลอย เนื่องจากฝิ่นจะขึ้นได้ดีในพื้นที่ป่าดิบที่มีอากาศเย็น และพื้นที่อุดมสมบูรณ์ โดยทั่วไปจะมีการปลูกฝิ่นซ้ำในพื้นที่สลับกับข้าวโพดประมาณ 5-7 ปี เมื่อดิน

เสื่อมคุณภาพก็จะย้ายไปปลูกในพื้นที่ใหม่ ซึ่งพื้นที่เหล่านี้มักจะเป็นป่าต้นน้ำลำธารทั้งสิ้น แต่ละครอบครัวจะปลูกฝิ่นมากน้อยแค่ไหนขึ้นอยู่กับแรงงานในครอบครัว แต่โดยเฉลี่ยแล้วจะปลูกฝิ่นประมาณ 3-4 ไร่ต่อครอบครัว เศรษฐกิจที่ได้รับจากการสนับสนุนจากรัฐ โดยมีการเรียกเก็บภาษีฝิ่นประมาณ 1 ใน 3 ของรายได้หรือผลผลิต ทั้งที่เป็นตัวเงินและผลผลิตฝิ่นจากชาวบ้านที่ปลูกจนกระทั่งรัฐบาลไทยได้รับกดดันจากประเทศมหาอำนาจตะวันตก ฝิ่นจึงกลายเป็นพืชเสพติดที่ผิดกฎหมายและรัฐบาลไทยได้เริ่มดำเนินการเกี่ยวกับการปราบปรามและลดพืชเสพติดมาตั้งแต่ ปี 2498 โดยกองบัญชาการตำรวจตระเวนชายแดน

ในปี 2508-2509 องค์การสหประชาชาติได้เข้ามาดำเนินการสำรวจพื้นที่ปลูกฝิ่น และจัดทำแผนดำเนินงานควบคุมการไชยาในทางที่ผิดในประเทศไทย โดยมีการลงนามร่วมกับรัฐบาลไทย ในปี 2514 และในปี 2525 มีมติ ครม. ให้ลดเลิกการปลูกฝิ่น มีการปราบปรามและทำลายพื้นที่ปลูกฝิ่น พร้อมกับการวิจัยและส่งเสริมให้มีการปลูกพืชทดแทน (ปิติธรรม, 2537)

สำหรับหน่วยงานที่มีบทบาทสำคัญในการปราบปรามและส่งเสริมการปลูกพืชทดแทนฝิ่นในพื้นที่ต้นน้ำแม่ว่างและแม่น้ำแม่เตียนคือ กองบัญชาการตำรวจตระเวนชายแดน, กองอนุรักษ์ต้นน้ำกรมป่าไม้และโครงการหลวงพัฒนาชาวเขา โดยเฉพาะโครงการหลวงนั้นกล่าวได้ว่ามีบทบาทสำคัญอย่างยิ่งต่อระบบการเพาะปลูกในพื้นที่ต้นน้ำแถบนี้จนถึงปัจจุบัน

ปัจจุบันพื้นที่ที่เคยมีการปลูกฝิ่นบนดอยม่อนยะ ส่วนหนึ่งกลายเป็นป่าสน ซึ่งกองอนุรักษ์ต้นน้ำกรมป่าไม้ได้เข้ามาปลูกป่าทดแทนในปี 2529 – 2530 และป่าธรรมชาติทั้งป่าดิบและป่าเต็งรัง ส่วนหนึ่งก็ได้ฟื้นตัวขึ้นมาใหม่และถูกจำแนกเป็นพื้นที่ป่าชุมชนอนุรักษ์และป่าชุมชนใช้สอยของชาวบ้านหมู่ที่ 13

ช่วงที่ 2 : กะหล่ำปลี

กองบัญชาการตำรวจตระเวนชายแดนมีเป้าหมายทั้งในด้านความมั่นคงและการปราบปรามพืชเสพติด ได้เข้ามามีบทบาทสำคัญในการทำลายพื้นที่ปลูกฝิ่นในระยะแรกประมาณปี 2518 พร้อมกับมีโครงการหลวงเข้ามาในระยะแรกก็ยังส่งเสริมพืชชนิดนี้

การปลูกกะหล่ำปลีแม้จะมีการปลูกในระดับความสูงต่ำกว่าพื้นที่ปลูกฝิ่น แต่เนื่องจากการเพาะปลูกที่ใช้ที่ดินอย่างเข้มข้น สามารถปลูกได้ถึง 3-4 ครั้งต่อปี ทำให้เกิดสารเคมี ที่ถูกชะล้างลงแหล่งน้ำลำธาร

ปัญหาที่เกิดจากการปลูกกะหล่ำปลีแสดงให้เห็นถึงความผิดพลาดของการส่งเสริมพืชเศรษฐกิจโดยมิได้มีเป้าหมายในการพัฒนาคุณภาพชีวิตของคนม้งอย่างแท้จริง แต่มีเป้าหมายหลักอยู่ที่การลดพื้นที่ปลูกฝิ่นเท่านั้น ภายหลังจึงมีหน่วยงานของรัฐอื่นๆ ศึกษาและส่งเสริมการเพาะปลูกพืชชนิดใหม่เพื่อทดแทนกะหล่ำปลีมากขึ้นนับตั้งแต่ปี 2521 เป็นต้นมา

ปัจจุบันในพื้นที่ 5 กลุ่มบ้าน หมู่ที่ 13 มีการปลูกกะหล่ำปลีอยู่ประมาณ 10 % และจะลดลงเรื่อยๆ เมื่อไม้ผลให้ผลผลิต ส่วนที่บ้านป่าไผ่ในขณะนี้ชาวบ้านได้เลิกปลูกกะหล่ำปลีแล้ว

ช่วงที่ 3 : ไม้ผลและพืชผักต่างๆ

โครงการหลวงมีบทบาทสำคัญอย่างยิ่งในการส่งเสริมพืชพาณิชย์จากต่างประเทศ ทั้งไม้ดอก ไม้ผลและพืชผักต่างๆ ได้แก่ บัวย สาลี่ พลับ ท้อ มะม่วง หอมญี่ปุ่น ผักกาดแก้ว ผักกาดหอม เป็นต้น

การเลิกปลูกกะหล่ำปลีในบ้านป่าไผ่ เนื่องจากชาวบ้านเห็นว่ากะหล่ำปลีสร้างปัญหาผลกระทบมากกว่าพืชชนิดอื่น ทั้งในด้านสุขภาพของผู้ปลูก ปัญหาคุณภาพดินและปัญหาสารเคมี ดังนั้นจึงเลือกปลูกไม้ผลมากขึ้นนับตั้งแต่ปี 2534-2535 เป็นต้นมา โดยจะปลูกไม้ผลหลายชนิดในแปลงเดียวกันในขณะที่ไม้ผลอยู่ระหว่างการเติบโตยังไม่ได้ผลผลิตก็สามารถเพาะปลูกพืชผักอื่นอีกหลากหลายชนิดในสวนแปลงนั้นได้ เพื่อใช้ประโยชน์ที่ดินอย่างมีประสิทธิภาพและเพื่อป้องกันความเสี่ยงด้านรายได้ทั้งในเรื่องราคาและผลผลิต พืชผักที่ปลูกเหล่านี้ได้แก่ ผักกาดแก้ว ซึ่งไม่ต้องใช้ยากำจัดศัตรูพืช หรือข้าวบาร์เลย์ซึ่งไม่ได้ใช้สารเคมีเลย นอกจากนั้นยังมีผักและผลไม้อื่นๆ ที่ใช้บริโภคในครอบครัวอีกหลายชนิด ปัจจุบันบ้านป่าไผ่มีการทำสวนทั้งผักและผลไม้ประมาณ 94 % ของที่ดินทำกินในหมู่บ้านทั้งหมดโดยมีแนวโน้มว่าในอนาคตพื้นที่สวนผักจะลดลงเรื่อยๆ ในขณะที่สวนผลไม้จะเพิ่มขึ้นตาม ส่วนที่เหลืออีก 6% เป็นพื้นที่ไร่ข้าว

การเลือกปลูกไม้ผลมากขึ้นเรื่อย ๆ และมีลักษณะเป็นสวนผสมผสาน เมื่อเปรียบเทียบกับ การปลูกผักเพียงไม่กี่ชนิดแล้วถือว่าเป็นทางเลือกที่ยั่งยืนมากกว่า ทั้งในด้านเศรษฐกิจ สภาพแวดล้อมและทรัพยากร กล่าวคือ ชาวบ้านมีรายได้มากขึ้น มีการรักษาหน้าดินมากขึ้น ใช้น้ำน้อยลง เนื่องจากไม้ผลส่วนใหญ่อาศัยน้ำฝนจากธรรมชาติ ในขณะที่การปลูกผักต้องใช้น้ำมากในหน้าแล้ง และการใช้ปุ๋ย สารเคมีปราบศัตรูพืชก็ลดลงด้วย

ส่วนการปลูกไม้ดอกมีอยู่น้อยมากในหมู่บ้านนี้ แต่จะมีการปลูกมากขึ้นสำหรับหมู่บ้านที่อยู่ลุ่มน้ำดอนล่าง ทั้งนี้เนื่องจากการปลูกดอกไม้เมืองหนาวต้องใช้น้ำมากกว่า ซึ่งที่ทำกินของบ้านป่าไผ่มีข้อจำกัดในเรื่องนี้ระดับหนึ่ง

พืชที่ปลูกในปัจจุบัน

1. ข้าว ในชุมชนจะปลูกข้าวไร่ทุกครอบครัว มีทั้งข้าวเจ้าและข้าวเหนียว เฉลี่ยครอบครัวละ 3-4 ไร่ แต่จะปีละผลิตข้าวไร่เพียงพอบริโภคครอบครัว

2. พืชไร่ พืชที่ปลูกในไร่ จะมีมากกว่า 20 ชนิด ข้าวโพด แดง พักทอง พักเขี้ยว บวบ ถั่วต่างๆ ผักชี ผักกาด มะเขือ พริกขี้หนู มันเทศ มันแกว มันสำปะหลัง ดอกทานตะวัน มะละกอ กล้วยา น้ำเต้า .

3. ผักที่ปลูกไว้ขาย ปลูกผสมผสานในสวนไม้ผลเมืองหนาว

- ผักสลัดแก้ว จะปลูกทุกครอบครัว เพื่อขายจะมีพ่อค้ามารับซื้อในชุมชน และขายให้โครงการหลวงสามารถทำรายได้ให้แก่ชุมชนเฉลี่ยประมาณ 30,000 บาทต่อครอบครัวต่อปี
- ผักกาดขาว จะปลูก 5-6 ครอบครัว ขายให้แก่โครงการหลวง เหลือนำไปขายเองที่ตลาด มีรายได้เฉลี่ย ครอบครัวละ 30,000 บาทต่อปี (ปลูก 3 เดือน)
- พริกยักษ์ จะปลูก 3-4 ครอบครัว ขายให้แก่โครงการหลวง เหลือนำไปขายเองที่ตลาด
- หอมญี่ปุ่น จะปลูก 4 ครอบครัว มีพ่อค้ามารับซื้อในชุมชน รายได้เฉลี่ยครอบครัวละ 15,000 บาทต่อปี
- ผักสาเลห์ จะปลูก 10 ครอบครัว มีพ่อค้ามารับซื้อในชุมชน รายได้เฉลี่ยครอบครัวละ 20,000 ต่อปี

4. ไม้ผลเมืองหนาว จะปลูกทุกครอบครัว ทอยปลูกเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ ประมาณ 90 กว่า% ของพื้นที่ทั้งหมด

- สาลี่ เฉลี่ยปลูกครอบครัวละ 2-4 ไร่ มี 6 ครอบครัว ที่มีผลผลิตขาย รายได้เฉลี่ยครอบครัวละ 5,000 ต่อปี
- บัวย เฉลี่ยปลูกครอบครัวละ 4 ไร่ ทุกครอบครัวมีผลผลิต นำไปส่งที่โรงงาน รายได้เฉลี่ยครอบครัวละ 3,000-5,000 บาทต่อปี
- พลับ เฉลี่ยปลูกครอบครัวละ 2 ไร่ มี 13 ครอบครัว ที่มีผลผลิตขาย โดยมีพ่อค้ามารับซื้อในชุมชน รายได้เฉลี่ยครอบครัวละ 30,000-50,000 บาทต่อปี
- ท้อ เฉลี่ยปลูกครอบครัวละ 2-3 ไร่ ส่วนใหญ่จะเอาบัวยและพลับมาเสียบยอดไม่มีผลผลิตในชุมชน
- พลับ เฉลี่ยปลูกครอบครัวละ 1 ไร่ มี 15 ครอบครัวที่มีผลผลิตขาย โดยพ่อค้าจะมาซื้อในชุมชน รายได้เฉลี่ยครอบครัวละ 3,000-10,000 บาท

ตารางแสดงการใช้ที่ดินของชุมชนบ้านป่าไผ่

การใช้ที่ดิน	จำนวนพื้นที่ (ไร่)
1. ที่อยู่อาศัย	154
2. ที่ทำกิน	1,487
3. ป่าใช้สอย	800
6. ป่าอนุรักษ์	2,112

3. ข้อมูลพื้นฐาน บ้านสันป่าตึง หมู่ 3 ต.สันป่าตึง อ.แม่แตง จ.เชียงใหม่

ประวัติความเป็นมาและพัฒนาการด้านการเกษตร

ปี 2438 เข้ามาตั้งบ้านประมาณ 20 หลังคา โดยย้ายมาจากบ้านบ่อ อ.แม่แตง (ปัจจุบันเป็นวัดพระเจ้าตนหลวง) ในระยะแรกชาวบ้านพากันมาตั้งบ้านบริเวณแม่น้ำฮาว แต่เกิดเหตุน้ำท่วม 2 ครั้งทำให้ชาวบ้านชักชวนกันย้ายมาตั้งบริเวณบ้านสันป่าตึงในปัจจุบัน ชาวบ้านทำไร่หมุนเวียน ทำรวมกันในพื้นที่ติดต่อกันของชุมชน หมุนแปลงประมาณ 3-4 ปีจึงกลับคืนมาที่เดิม พืชที่ปลูกประกอบด้วย ข้าวไร่, แดง, แดงลาย, แดงกวา, ถั่ว, งา, พริก, ข้าวฟ่าง, ผักกาด, ถั่วปัส, ถั่วพู, เผือก, มัน, ข้าวโพด นอกเหนือจากนั้นมีการทำสวน ยาสูบ, หอมแดง, กระเทียม - ทำนา ปลูกข้าวพันธุ์พื้นเมือง

ปี 2500 บริษัทพญาสิทธิคำไม้ เข้ามาสัมปทานป่า มีไม้กระยาเลย, ไม้แดง, สัก มีการตัดถนนเข้ามาเพื่อขนไม้

ปี 2512 เกษตรอำเภอลำปางเข้ามาส่งเสริมพันธุ์ถั่วเหลือง ได้แก่ สว.1,2

ปี 2520 - ชาวบ้านเริ่มตัดไม้/เลื่อยไม้ขายในหมู่บ้าน

ปี 2522 มีการใช้พันธุ์ถั่วเหลืองใหม่ ได้แก่ ขุนทอง, สว.4,5

ปี 2525 เริ่มมีการเลื่อยไม้ขายนายทุนภายนอกมารับซื้อ เริ่มรับจ้างภายนอก/เศรษฐกิจดี, มีโรงงานอุตสาหกรรม มีถนน, ไฟฟ้า และความเจริญเข้ามา ไม่สามารถทำไร่หมุนเวียนได้ เพราะสภาพป่าและดินเสื่อมโทรม ปลูกพืชไม้ได้ผล ชาวบ้านบางรายเปลี่ยนจากไร่หมุนเวียนไปทำสวนกล้วย, สวนไม้ผล

ปี 2537 เจ้าหน้าที่ป่าไม้เข้ามาสำรวจและปักเขต

ปี 2539-40 พื้นที่ป่าและที่ไร่หมุนเวียนถูกประกาศเป็นเขตอุทยานแห่งชาติ สุเทพ-ดอยปุย

สภาพทั่วไป

หมู่บ้านสันป่าตึง อยู่ห่างจากอำเภอมแม่แตงประมาณ 20 กิโลเมตรตามถนนสายหลักสบเปิง-เหมืองฝ้า ตั้งอยู่บริเวณที่ราบลุ่มเชิงเขา รอบ ๆ พื้นที่ที่เป็นสันเขาที่มีป่าเต็ง หรือป่าตึงตามภาษาพื้นเมือง ซึ่งชื่อหมู่บ้านถูกเรียกตามสภาพพื้นที่ป่ารอบหมู่บ้าน

มีแหล่งน้ำธรรมชาติ 2 สายคือ น้ำแม่ฮาว และน้ำแม่ขี และมีอ่างเก็บน้ำหนองหล่มขนาด 28 ไร่ ใช้เพื่อการอุปโภคและการเกษตรและมีระบบเหมืองฝายในการจัดการน้ำของชุมชน ได้แก่ ฝ่ายศาลาและฝ่ายต้นจั่ว

ประชากรเป็นคนไทพื้นราบ(คนเมือง) ปัจจุบันมีประชากร 173 ครอบครัว 448 คน

พื้นที่การเกษตร ประกอบด้วย พื้นที่นา 400 ไร่ พื้นที่ไร่ 20 ไร่ และพื้นที่สวน 200 ไร่

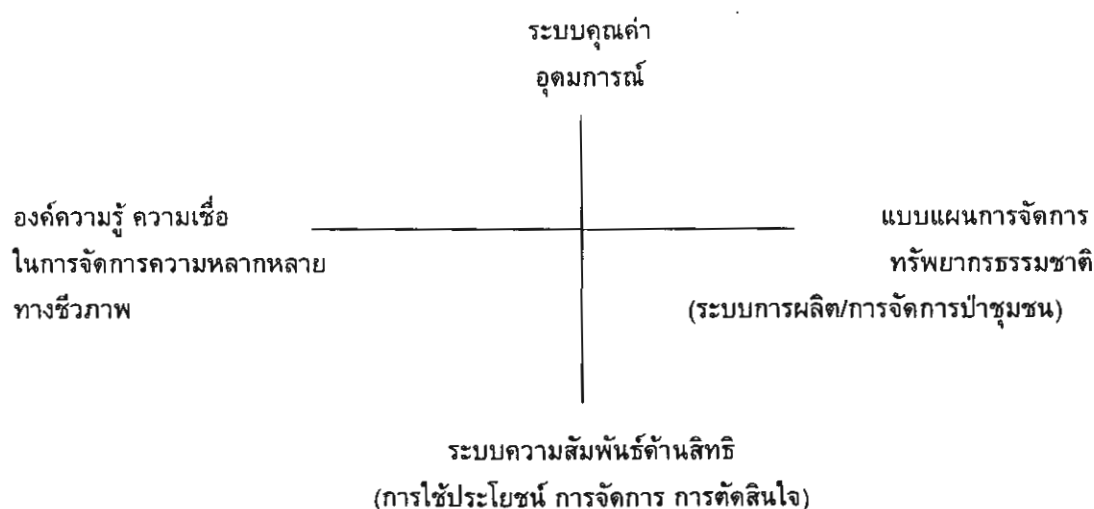
บทที่ 2

ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน กับการรักษาความหลากหลายทางชีวภาพ

ชุมชนท้องถิ่นที่อาศัยผูกพันพึ่งพาทรัพยากรธรรมชาติอย่างใกล้ชิด โดยเฉพาะชุมชนในพื้นที่ป่านั้น ทรัพยากรธรรมชาติคือปัจจัยสำคัญในการดำรงชีวิต ซึ่งแต่ละท้องถิ่นมีวัฒนธรรม วิถีชีวิตที่แตกต่างกันในการจัดความสัมพันธ์กับทรัพยากรธรรมชาติ ในการศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติจึงจำเป็นต้องศึกษาถึงระบบความสัมพันธ์ของชุมชนกับทรัพยากรธรรมชาติที่เชื่อมโยงกันทั้งระบบความคิด ความเชื่อ องค์ความรู้ วิธีการปฏิบัติในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรและระบบความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่เรียกกันว่าระบบกรรมสิทธิ์

การมองระบบนิเวศในลักษณะของเครือข่ายความสัมพันธ์ทางสังคม ส่งผลต่อแนวคิดในเรื่องสิทธิในการเข้าถึงและการจัดการทรัพยากรอย่างมีนัยสำคัญ กล่าวคือ สิ่งมีชีวิตที่อยู่อาศัยในระบบนิเวศชุดหนึ่ง โดยเฉพาะอย่างยิ่งมนุษย์มีพันธะรับผิดชอบในการทำความเข้าใจและรักษาคุณภาพหรือสายสัมพันธ์อันเหมาะสมระหว่างสรรพชีวิตทั้งหมดในระบบนิเวศชุดนั้น แนวคิดดังกล่าวข้างต้นนี้เอง ทำให้ภูมิปัญญาท้องถิ่นมีพื้นฐานของแนวคิดเชิงศีลธรรมและเชื่อมโยงกับแนวคิดเรื่องสิทธิการใช้หรือสิทธิการเข้าถึงทรัพยากร ซึ่งหมายรวมถึงพันธะหน้าที่ในการดูแลจัดการระบบนิเวศไปพร้อมกัน สิทธิในการใช้ หมายถึง สิทธิร่วมเหนือทรัพย์สินหรือทรัพยากรส่วนรวมของชุมชน (เสนห์และยศ 2536:165)

ในการศึกษาขั้นนี้ จึงจะกล่าวถึงภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและ ความหลากหลายทางชีวภาพในประเด็นที่เชื่อมโยงกัน ดังแผนภาพ

ระบบคุณค่า อุดมการณ์ทางความคิดของชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

กลุ่มชาติพันธุ์และชุมชนท้องถิ่นที่อาศัยผูกพันและพึ่งพาทรัพยากรธรรมชาติมาช้านานย่อมผูกพันและเคารพต่อธรรมชาติที่ให้ชีวิตอยู่รอดสืบทอดกันมาหลายชั่วอายุคน

ความเชื่อดั้งเดิมของชุมชนปกากะญอบ้านแม่ลานคำ เชื่อว่า "ธรรมชาติและสรรพสิ่งในโลกมนุษย์มิได้เป็นเจ้าของ หากแต่มีเจ้าแห่งธรรมชาติเป็นเจ้าของ มนุษย์เป็นเพียงผู้มาขอใช้และคอยดูแลรักษา" และมีตำนานเป็นนิทานความเชื่อเล่าสู่กันฟังมาถึงลูกหลานว่า "ก๋อโซ่ เป็นเทพผู้ลงมาผู้สร้างโลก และก่อนที่ก๋อโซ่จะกลับไปได้มอบหมายให้ "หม้อคาเชล่อ" เป็นผู้ดูแลคุ้มครองสรรพสิ่งในโลก เทพหม้อคาเชล่อก็คือบรรพบุรุษที่ให้กำเนิดชีวิตมนุษย์ ผู้บรรพบุรุษเหล่านั้นก็กลับกลายมาเป็น เจ้าป่า(เส่เก่อจ่า) เจ้าเขา(เก่อเจ่อเก่อจ่า) เจ้าน้ำ(ทีเก่อจ่า) เจ้าดิน(ห่อโซ่เก่อจ่า)"

ซึ่งจากความเชื่อเหล่านี้เองที่ชาวบ้านต้องมีพิธีกรรมต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการใช้ทรัพยากรธรรมชาติเพื่อเป็นการขออนุญาตจากเจ้าของธรรมชาติ โดยผ่านผู้นำด้านพิธีกรรมเรียกว่า "ฮีโซ่" เป็นผู้ประกอบพิธี ฮีโซ่จะเป็นผู้นำที่สืบทอดทางสายเลือด ผู้ที่เป็นฮีโซ่จะต้องสืบเชื้อสายมาจากบรรพบุรุษที่เคยเป็นฮีโซ่คนแรกที่เริ่มตั้งหมู่บ้าน

ฮีโซ่จึงเป็นผู้นำทางสังคมที่ทำหน้าที่สำคัญในการกำหนดการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ ของชุมชน คือ เป็นผู้เลือกและกำหนดสถานที่ในการตั้งหมู่บ้านและการทำไร่หมุนเวียนในแต่ละปี เป็นผู้ประกอบพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับธรรมชาติ(ผู้ติดต่อกับเจ้าของธรรมชาติ) และเป็นผู้ดูแลควบคุมกฎระเบียบจารีตประเพณีของชุมชน

ในขณะที่ชุมชนม้งบ้านป่าไผ่สะท้อนถึงความเชื่อของชุมชนผ่านพิธีกรรมที่เรียกว่า "ดงแข่ง" โดยเชื่อว่า มนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ การมีชีวิตต้องเคารพธรรมชาติซึ่งมีผีคอยดูแลรักษาที่อาศัยอยู่ในต้นไม้ที่ใหญ่ที่สุด ซึ่งต้องทำพิธีเลี้ยงผีดงแข่งทุกปี เพื่อขอให้ช่วยดูแลรักษาปกป้องชุมชน

อย่างไรก็ดี ระบบความเชื่อต่าง ๆ ได้เปลี่ยนแปลงไปตามเงื่อนไขและสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไป ซึ่งระบบความสัมพันธ์เชิงทรัพยากรของชุมชนได้พัฒนาไปสู่การสร้างข้อตกลงร่วมใหม่ ๆ ตามสถานการณ์เงื่อนไข ระหว่างชุมชนต่อทรัพยากรของชุมชน

ตัวอย่างกรณีชุมชนปกากะญอบ้านแม่ลานคำนั้น การเจรจาข้อตกลงต่าง ๆ ยังคงถูกควบคุมภายใต้แนวความคิด ความเชื่อหรืออุดมการณ์ร่วมของชุมชน ซึ่งชุมชนให้ความเห็นร่วมกันว่า ระบบการจัดการทรัพยากรมีการปรับเปลี่ยนไปมาก แต่ชุมชนมีเป้าหมายเชิงอุดมการณ์เกี่ยวกับการจัดการทรัพยากร คือ

1) "ตาลอจีละลอทอ" ความยั่งยืนยาวนานชั่วลูกชั่วหลาน หมายถึงความคงอยู่ของทรัพยากรธรรมชาติ และการดำรงรักษาวัฒนธรรมความเป็นชนเผ่าให้ดำรงอยู่ชั่วลูกชั่วหลาน ซึ่ง

ชุมชนได้ให้คำนิยามเกี่ยวกับความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติไว้ว่า ต้องมีองค์ประกอบดังนี้

- ผืนดินอุดมสมบูรณ์ ที่สามารถประกอบการผลิตและให้อาหารที่พอเพียงและปลอดภัยต่อชีวิตของคนในชุมชน
- ป่าอุดมสมบูรณ์ ที่มีความสมบูรณ์และหลากหลายของอาหาร(พืช,สัตว์,เห็ด)ของคนและสัตว์ ความหลากหลายของสัตว์ป่าและพรรณไม้ต่าง ๆ ที่เกื้อกูลกันในการรักษาความสมดุลของป่า เป็นแหล่งต้นน้ำ และเป็นแหล่งสมุนไพร ไม่ใช่สอยของชุมชน
- แหล่งน้ำอุดมสมบูรณ์ ที่มีความสะอาดปราศจากสารพิษ มีน้ำไหลตลอดปีให้ชุมชนได้ใช้ ได้ดื่มกิน และเป็นแหล่งอาหารของชุมชน

2) "ตะสาเบล": สันติภาพ-อิสราฟ หมายถึง การดำรงอยู่ของชุมชนที่ไม่ถูกรุกรานกดขี่บีบบังคับ การเป็นตัวของตัวเองและหลุดพ้นจากการครอบงำ ชุมชนได้กล่าวถึงปัจจัยของการดำรงรักษาทรัพยากรธรรมชาติไว้ว่า ชุมชนจะสามารถดำรงรักษาความสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติให้ยั่งยืนได้นั้นต้องมีปัจจัยต่าง ๆ คือ

- ชุมชนสามารถเข้าถึง ใช้ประโยชน์ จัดการ ดูแลรักษา ตัดสินใจ และสามารถปกป้องการทำลายทรัพยากรธรรมชาติ
- ชุมชนสามารถวางแผน ออกกฎระเบียบในการใช้ประโยชน์ การจัดการและฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน ให้สอดคล้องกับวิถีชีวิต ภูมิปัญญา ความเชื่อ และวัฒนธรรมของชุมชน
- ชุมชนสามารถกำหนดทางเลือก และตัดสินใจในการเปลี่ยนแปลงด้านต่าง ๆ ที่เข้ามาภายในชุมชน เช่น โครงการพัฒนา การส่งเสริมการปลูกพืชต่าง ๆ เป็นต้น

จะเห็นว่าปัจจัยดังกล่าวสะท้อนวิถีคิดของชุมชนท้องถิ่นต่อการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในลักษณะความสัมพันธ์ด้านสิทธิ โดยชุมชนมองความสัมพันธ์ระหว่างคนกับทรัพยากรธรรมชาติภายใต้สิทธิหรืออำนาจของชุมชนที่มีลักษณะเป็นสิทธิของส่วนรวมในการจัดการภายใต้แบบแผน ความรู้ และความเชื่อของชุมชน โดยชุมชน

การศึกษาถึงความสัมพันธ์ของชุมชนกับทรัพยากรธรรมชาติจึงเป็นแนวทางหนึ่งในการศึกษาถึงการรักษาความหลากหลายของทรัพยากรทางชีวภาพของชุมชน เนื่องจากการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนมีลักษณะเป็นองค์รวม มิได้แยกทรัพยากรชีวภาพออกจากทรัพยากรโดยรวมของชุมชน นอกจากนี้ความสัมพันธ์ดังกล่าวยังเชื่อมโยงถึงระบบการผลิตและการใช้ประโยชน์จากป่าในด้านอาหาร ยาสมุนไพรและไม้ใช้สอยที่สะท้อนถึงลักษณะความสัมพันธ์แบบพึ่งพาและดำรงรักษาความหลากหลายทางชีวภาพ

นอกจากนี้แนวความคิดและระบบคุณค่าที่เน้นประโยชน์ส่วนรวมของชุมชนดังกล่าวได้สะท้อนถึงองค์ความรู้และวิถีการปฏิบัติในการจัดการทรัพยากรต่างๆ ซึ่งในด้านที่เกี่ยวข้องกับทรัพยากรชีวภาพนั้น การศึกษาชั้นนี้ได้แบ่งขอบเขตในการศึกษาทรัพยากรชีวภาพออกเป็น 2 ระบบใหญ่ คือ

1. ทรัพยากรชีวภาพในระบบการผลิตของชุมชน ซึ่งจะกล่าวถึงระบบการผลิตกับการรักษาความหลากหลายทางพันธุกรรมในแปลงเกษตร โดยเน้นที่พันธุกรรมพืชอาหารพื้นบ้านที่ปลูกในแปลงเกษตรของระบบการผลิตในรูปแบบต่าง ๆ
2. ทรัพยากรชีวภาพในป่าชุมชน ซึ่งในพื้นที่ศึกษา 2 ชุมชนที่เป็นกลุ่มชาติพันธุ์คือปกากะญอและม้งมีระบบการจัดการป่าชุมชนที่มีบทบาทต่อการรักษาความหลากหลายทางชีวภาพของอาหารจากป่า พืชสมุนไพร และไม้ใช้สอย ส่วนพื้นที่ศึกษากันสลิ้นปี่ซึ่งเป็นคนพื้นราบนั้น เนื่องจากพื้นที่ป่าถูกประกาศเป็นเขตอุทยานแห่งชาติและเขตป่าสงวนแห่งชาติ การใช้ประโยชน์จากป่าของชุมชนได้เปลี่ยนแปลงไป โดยชุมชนมองว่าป่าเป็นของรัฐ(กรมป่าไม้) และชุมชนใช้ป่าในลักษณะลักลอบใช้ โดยไม่มีองค์กรชุมชนและระบบการจัดการป่าของชุมชนเอง

ระบบการผลิตกับการรักษาความหลากหลายทางพันธุกรรมในแปลงเกษตร

รูปแบบการผลิตของชุมชนท้องถิ่นภาคเหนือตอนบนมีความแตกต่างกันไปตามปัจจัยเงื่อนไขต่าง ๆ ทั้งด้านวัฒนธรรม การตั้งถิ่นฐาน ลักษณะทางกายภาพของภูมิประเทศ และระบบนิเวศที่แตกต่างกัน

Kunstadter (1978) ได้แบ่งระบบการทำไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆในเขตภาคเหนือตอนบนของประเทศไทย ออกเป็น 4 ระบบ (ยศ สันตสมบัติ 2542:44) คือ

- 1) Short Cultivation - Short fallow เป็นการทำไร่ในระยะเวลาน้อยและทิ้งให้ป่าฟื้นตัวในเวลาอันสั้น ดังเช่นการทำไร่ของกลุ่มคนเมือง(คนไทยพื้นราบในภาคเหนือ-ผู้ศึกษา)
- 2) Short Cultivation - Long Fallow เป็นการทำไร่ในระยะเวลานานแต่ทิ้งป่าให้ฟื้นตัวยาวนานซึ่งเป็นระบบการทำไร่ของชาวลีซอและปกากะญอ
- 3) Long Cultivation - very long Fallow or Abandonment เป็นการทำไร่เพาะปลูกในที่หนึ่งเป็นเวลานาน และทิ้งป่าให้ฟื้นตัวยาวนานเช่นกัน ซึ่งทำกันในกลุ่มผู้ปลูกฝิ่น เช่น ม้ง เมี่ยน มูเซอร์ อาข่า
- 4) Permanent Field Tree Crops เป็นการทำสวนผสมไร่ของชาวไทยพื้นราบหรือคนเมือง เช่น สวนชา และสวนเมี่ยง เป็นต้น

จากการศึกษาเปรียบเทียบระบบการผลิตของ 3 ชุมชน ใน 3 กลุ่มชาติพันธุ์ พบว่าระบบการผลิตที่แตกต่างกันนั้นมีผลต่อปริมาณความหลากหลายของทรัพยากรชีวภาพ กล่าวคือ

ชุมชนปากเกอญอบ้านแม่ลานคำมีระบบการผลิตหลัก คือ ไร่หมุนเวียนแบบ Short Cultivation - Long Fallow คือทำไร่แต่ละแปลงใน 1 ปี แล้วพักทิ้งไว้ให้ฟื้นตัวเป็นเวลา 5-7 ปี รวมทั้งมีระบบผลิตอื่น ๆ ประกอบ ได้แก่ นา สวนผสมผสาน และวนเกษตรแบบสวนเมืองและสวนมะแขว่น จากการศึกษาพบว่าระบบไร่หมุนเวียนดังกล่าวนอกจากจะให้ผลผลิตพืชอาหารพื้นบ้านที่หลากหลายในแปลงที่ทำการผลิตแล้ว ในไร่ซากซึ่งเป็นแปลงที่มีการพักฟื้นของทุก ๆ ปีจะสร้างความหลากหลายของพันธุ์พืช พันธุ์สัตว์ ที่เป็นทั้งอาหาร สมุนไพรและพืชใช้สอยอีกด้วย ดังตาราง

ตารางแสดงความหลากหลายทางชีวภาพในพื้นที่ไร่หมุนเวียนและไร่ซากที่พักทิ้งไว้(บ้านแม่ลานคำ)

พื้นที่ไร่ต่าง ๆ	ความหลากหลายทางชีวภาพ
ไร่ปีที่ 1	พืชอาหาร 30 ชนิด 167 สายพันธุ์ ข้าว 28 สายพันธุ์
ไร่ซากปีที่ 1-2	พืชที่ยังคงใช้เป็นอาหารได้ 16 ชนิด สัตว์ป่า 7 ชนิด สมุนไพร 13 ชนิด
ไร่ซากปีที่ 3-4	พบสัตว์ป่า 13 ชนิด สัตว์ปีก 12 ชนิด พืชใช้สอย 10 ชนิด ไม้ 4 ชนิด
ไร่ซากปีที่ 5-6	พืชที่เป็นทั้งอาหาร สมุนไพร ไม้ใช้สอย 75 ชนิด สัตว์ปีก 30 ชนิด สัตว์ป่า 12 ชนิด
ไร่ซากปีที่ 7	พบพืชอาหาร สมุนไพร ไม้ใช้ประโยชน์ 35 ชนิด พบสัตว์ป่าที่เข้ามาอาศัย 19 ชนิด

ระบบไร่หมุนเวียนของชาวปากเกอญอยังเปรียบเสมือนธนาคารพันธุกรรมพืชอาหารพื้นบ้าน จากการศึกษาถึงความหลากหลายของเมล็ดพันธุ์พืชอาหารพื้นบ้านของบ้านแม่ลานคำ พบว่ามีความหลากหลายทั้งชนิดและสายพันธุ์ (ดูตารางที่ 2)

ตารางแสดงความหลากหลายของพืชอาหารพื้นบ้านในไร่หมุนเวียน (บ้านแม่ลานคำ)

ชนิด	จำนวนสายพันธุ์	ชื่อพันธุ์
1. แดง(ติ)	13	1 ติควา 2 ติหมื่อ 3 ติเก๋อวอติ 4 ติฉิ 5 ติคู 6 ติแพละ 7 ติโก่เก๊ะติ 8 ติหมื่อซู 9 ติหมื่อบอ 10 ติพะลา 11 ติเตอะเคาะ 12 ติหมื่อกิ 13 ติกิ(แดงโม)
2. พักทอง (เหลือง)	12	1 หลื่อเคบอ 2 หลื่อเคกิ 3 หลื่อเคลา 4 หลื่อเคปอเฮอ 5 หลื่อเคโมโร 6 หลื่อเคหนาระ 7 หลื่อเคทูลู 8 หลื่อเคเตสี 9 หลื่อเคกะซอแม 10 หลื่อเคจุติ 11 หลื่อเคมีบอ 12 หลื่อเคพะทอ
3. พัก (เหลือง)	8	1 หลื่อปรี 2 หลื่อกิ 3 หลื่อบอ 4 หลื่อลา 5 หลื่อกะซอแม หลื่อกะซอเฮะ 7 หลื่อฉินอ 8 หลื่อพะทอ